

İRAN DESTEKLİ Şİİ MİLİSLERİN SURİYE İÇ SAVAŞINDAKİ ROLÜ

Erkan OKALAN

erkanokalan@uludag.edu.tr

0000-0002-1634-2502

Ömer Göksel İŞYAR

gokselis@uludag.edu.tr

0000-0003-1660-6835

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 13.05.2023

Kabul Tarihi

Accepted: 10.06.2023

THE ROLE OF IRAN-BACKED SHIITE MILITIAS IN THE SYRIAN CIVIL WAR

ÖZ Mart 2011'de patlak veren Suriye iç savaşı, İran'ın bölgede nüfuzunu artırabilmesi için yeni bir alan yaratmıştır. 2012 yılı sonlarında muhaliflerin ülkenin büyük bölümünde elde ettikleri askeri kazanımları, Esad rejiminin devrilmenin eşğine geldiğine ilişkin beklentilerin artmasına yol açmıştır. Ancak, beklenenin aksine, 2013 yılı rejimin ülkede yeniden kontrol kazanmaya başladığı bir yıl olmuştur. Çatışma dengelerindeki bu değişimde, İran'ın mezhepsel bir söylemle seferber ettiği Şii milisler kilit rol oynamıştır. Suriye'deki çatışmaya katılan İran destekli Şii milisler yalnızca Esad rejiminin bekasını sağlamakla kalmamış, ayrıca İran'ın Suriye'deki nüfuzunun uzun vadede sürdürülmesine hizmet etmeye başlamışlardır. Bu çalışma, Şii milis gruplar vasıtasıyla Suriye'de artan İran nüfuzunun ülkede kalıcı barış sağlanması ihtimalini zayıflatıcı bir etkiye yol açtığını ileri sürmektedir. Bu doğrultuda, çalışmanın ilk bölümünde, Tahran-Şam ilişkilerinin tarihsel geçmişi bağlamında İran'ın Suriye iç savaşına katılmasında rol oynayan temel dinamikler incelenmektedir. Çalışmanın ikinci bölümü, Suriye'deki İran destekli Şii milisleri, Lübnanlı Hizbullah, Irak merkezli Şii milis gruplar, Afgan Fatimiyun Tugayı ve Pakistanlı Zeynebiyun Tugayı olmak üzere dört başlık altında ele almaktadır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, Şii milis gruplar vasıtasıyla Suriye'nin askeri, siyasi, ekonomik ve toplumsal düzeninde artan İran nüfuzunun ülkede kalıcı barışın tesis edilme ihtimali üzerindeki etkisi tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriye İç Savaşı, İran, Şii Seferberliği, Milis Gruplar, Lübnanlı Hizbullah.

ABSTRACT The Syrian civil war that broke out in March 2011 has created a new area for Iran to increase its influence in the region. At the end of 2012, the military gains of the opposition in most of the country led to increased expectations that the Al-Assad regime was on the verge of being overthrown. However, contrary to expectations, 2013 was a year when the regime began to regain its control over the country. In this change in the balance of conflict, the Shiite militias mobilized by Iran with a sectarian discourse played a key role. Iran-backed Shiite militias involved in the Syrian conflict, not only ensured the survival of the regime, but also began to serve for the long-term continuation of Iranian influence in Syria. This study argues that increasing Iranian influence in Syria through the Shiite militia groups has a negative impact on the possibility of permanent peace in the country. Accordingly, the first part of the study analyzes the basic dynamics that play a role in Iranian involvement in the Syrian civil war within the context of the historical background of Tehran-Damascus relations. The second part of the study focuses on the Iranian-backed Shiite militias in Syria under four titles: Lebanese Hezbollah, Iraq-based Shiite militia groups, Afghan Fatimiyoun Brigade and Pakistani Zainabiyoun Brigade. In the third and last part, the impact of increasing Iranian influence in Syria's military, political, economic and social order through the Shiite militia groups on the possibility of permanent peace in the country is discussed.

Keywords: Syrian Civil War, Iran, Shiite Mobilization, Militia Groups, Lebanese Hezbollah.

GİRİŞ

2010 yılı sonlarında Tunus'ta güvenlik güçleri tarafından tezgâhına el konulan bir seyyar satıcının kendini yakmasıyla fitili ateşlenen hükümet-karşıtı sivil protestoların kısa sürede diğer bölge ülkelerine yayılarak Ortadoğu'da başlattığı ayaklanmalar süreci, Mısır, Libya ve Yemen gibi ülkelerde iktidar değişikliklerine yol açması sebebiyle "Arap Baharı" olarak adlandırılmıştır. Mart 2011'de Dera'da okul duvarına yazdıkları rejim-karşıtı slogan sebebiyle güvenlik güçleri tarafından alıkonulan bir grup lise öğrencisinin işkence görmesine tepki olarak ülkede yayılan sivil protestolar, Arap Baharının bir meyvesinin de Suriye'de verileceği beklentilerini artırmışsa da, ülkeyi 2023 yılı itibarıyla 12. yılını doldurmuş olan iç savaşın içine sokmuştur. Suriye durağında seyri değişen devrimler sürecini, Mısır'da Mursi hükümetini deviren askeri darbe, Libya'da çöken siyasi yapı ve Yemen'deki Husi darbesiyle tırmanan iç savaşın izlemesi, Arap "Baharı" tanımlamasının erken yapılmış bir isimlendirme olduğunu göstermiştir. Suriye'de siyasi tutukluların serbest bırakılması, hak ve özgürlüklerin artırılması ve ekonomik reformlar yapılması gibi barışçıl talepleri olan sivil protestocuları "Sünni aşırılıkçılar" olarak tanımlayan rejimin güç kullanımıyla bastırma girişimi, Sünni çoğunluklu ordudan ayrılan on binlerce askeri kuvvetin silahlarıyla birlikte muhalefete katılmalarını beraberinde getirmiştir. İç savaşın henüz ilk yılında artan firarlar ve kayıplar nedeniyle orduda insan gücü bakımından neredeyse yarı yarıya verilen fire, muhaliflerin askeri kazanımları karşısında rejim kuvvetlerinin birçok bölgede geri çekilmeye başlaması sonucunu doğurmuştur. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Türkiye ve Körfez ülkeleri tarafından desteklenen muhalif grupların askeri kazanımlarını başkent Şam'a kadar ilerleterek rejimi köşeye sıkıştırmaya çalışması, Lübnan, Irak ve Yemen'de de uyguladığı yayılcı stratejisinin Suriye'de çökmesini istemeyen İran'ı harekete geçirmiştir. Devrim Muhafızları Ordusu'nun (DMO) sınır-ötesi operasyonlardan sorumlu kolu Kudüs Kuvvetleri vasıtasıyla çatışmaya müdahil olan Tahran yönetimi, hem rejim destekçisi Suriyeli paramiliter güçleri, hem de Şii nüfus barındıran çeşitli ülkelerden toplanan yabancı milisleri takviye kuvvetler halinde örgütleyerek sahaya sevk etmiştir. Başta Lübnan, Irak, Afganistan ve Pakistan olmak üzere, çok sayıda ülkeden seferber edilen yabancı Şii milisler, rejimin önce ayakta kalmasında ve ardından muhalifler karşısında avantajlı konuma gelmesinde etkin rol oynamışlardır. Çatışma dengelerinin değişmesiyle birlikte sahadaki misyonlarını tamamlayan Şii milisler, İran'ın Suriye'deki nüfuzunun kalıcı dayanakları olarak hizmet etmeye başlamışlardır.

İRAN'IN SURİYE İÇ SAVAŞINA REJİM SAFINDA KATILMASINDA ROL OYNAYAN TEMEL DİNAMİKLER

2010 yılı sonlarında Ortadoğu'da meydana gelen ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan sürecin en başında Tunus, Mısır, Yemen ve Bahreyn'deki tüm rejim-karşıtı ayaklanmaları "Batı-destekli yönetimlere karşı İslami bir uyanış" olarak yorumlayan Tahran yönetimi, bu ülkelerdeki devrimci protestoları destekleyen bir tutum benimsemiştir (George, 2012). Hatta İran'ın bu yaklaşımında Libya'da başlatılan ayaklanmalar süreci dahi mutlak bir değişiklik yaratmamış ve Tahran yönetimi yakın müttefiki Muammer Kaddafi'ye karşı başlatılan protestolara yönelik belirsiz bir tutum sergilemiştir (Ozarowski, 2018: 205). Bölgedeki otoriter yönetimlere karşı başlatılan tüm rejim-karşıtı ayaklanmaları "1979 Devrimi'nden ilham alan İslami bir uyanış" söylemiyle yorumlamış olan İran, Mart 2011'de Suriye'de ortaya çıkan sivil protestoları ise "İslam-karşıtı Batılı bir komplo" olarak yorumlamayı tercih etmiştir (Uygur, 2012: 3-4). Tahran yönetiminin bu tutumu, tarihsel İran-Suriye müttefikliğinin Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte de devam edeceğinin ilk işaretlerinden biri olmuştur. İran'ın Arap Baharı politikasında Suriye özelinin yarattığı bu pragmatik yaklaşım, İslami rejimin dini lideri Ayetullah Ali Hamaney'in Tahran yönetiminin ABD, İsrail ve

onların bölgesel destekçileri tarafından Suriye’de kurgulanan komploya karşı Esad rejiminin yanında olduğunu ifade ettiği 4 Haziran 2011 tarihli açıklamasında da net bir şekilde ortaya konulmuştur (Pomeroy, 2011).

Suriye ile İran arasındaki müttefiklik ilişkisinin kökeni, esasında İran İslami Devrimi’nin gerçekleştiği 1979 yılına kadar dayanmaktadır. İslami Cumhuriyet’in kurulmasının ardından, İran Ortadoğu’da dışlanan bir devlet haline gelmiştir. İran’daki İslami rejimin kendi ülkelerine ihraç edilme tehdidinden endişe duymaya başlayan çok sayıda Arap devletleri, 1980-1988 yılları arasındaki İran-İrak savaşıyla birlikte İran’ı bölgede tecrit eden bir tutum sergilemeye başlamışlardır.¹ Suriye ise, İran’daki İslami Cumhuriyet’i tanıyan ilk Arap devleti olmuş ve 1980-88 Savaşı’nda bir Arap devleti olan Irak’a karşı Arap-olmayan İran’ı desteklemiştir (Arı, 2014: 142). Suriye’nin bu tutumunda, o dönem Irak ile ikili ilişkilerindeki gerginliklere ek olarak, tam da bölgedeki en önemli müttefiki Mısır’ı Camp David Antlaşması’nda İsrail ile barış imzalaması nedeniyle kaybettiği esnada İran’da ABD ile yakın ilişkileri olan Şah rejiminin devrilmesi belirleyici olmuştur. 1980-88 Savaşı kapsamında gelişmeye başlayan İran-Suriye ittifakı, İsrail’in 1982 yılında Lübnan’ın bir kısmını işgal etmesinin ardından İran’ın ülkenin güneyinde Hizbullah hareketini kurmasına Suriye’nin de destek vermesiyle birlikte daha da kuvvetlenmiştir (Sinkaya, 2011: 39-40).

2001 yılındaki 11 Eylül saldırıları ardından, ABD’nin İran, Irak ve Kuzey Kore’yi “şer eksenini”² olarak ilan etmesi, İran, Suriye ve Lübnanlı Hizbullah tarafında “direnış eksenini” retoriğinin geliştirilmesiyle karşılığını bulmuştur. Tahran’dan Lübnan’daki Hizbullah’a kadar uzanan, ABD-karşıtı, İsrail-karşıtı ve Suudi Arabistan-karşıtı bir hattı temsil eden direniş eksenini retoriği, Suriye ile İran arasındaki ittifakın sürdürülmesine katkıda bulunmuştur. 2003 yılındaki Irak Savaşı’nda Saddam Hüseyin iktidarının devrilmesi, İran-Suriye ittifakının en önemli ortak düşmanlarından birinin ortadan kaldırıldığı anlamına gelmiş ve İran öncülüğündeki direniş ekseninin dağılacağı beklentilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ne var ki, Suriye’nin Saddam-sonrası Irak’ta Baasçıların da dahil olduğu laik bir yönetim kurulmasını destekleyen tutumu dolayısıyla İran-Suriye ittifakında ortaya çıkan kısa süreli gerginlik dönemi, Esad yönetiminin 2003 yılı sonrasında Batı ile ilişkilerinin bozulmasıyla birlikte yerini tekrar ikili ilişkilerin geliştirilmesine bırakmıştır (Sinkaya, 2011: 42). Nitekim 2003-sonrası Irak’ta Şii ağırlıklı hükümetin tesis edilmesi, İran, Suriye, Lübnanlı Hizbullah ve Hamas arasındaki direniş eksenine Irak’ın da eklenmesiyle sonuçlanmıştır (Korkmaz, 2015: 117-118).

Suriye’de Mart 2011’de patlak veren iç savaş süreciyle birlikte, direniş eksenini retoriği muhaliflere karşı Esad rejimine verilen İranlı desteğinin meşrulaştırılma aracı olarak kullanılmak üzere yeniden tanımlanmıştır. Bu bağlamda, Suriye, Hamaney’in Dışişlerinden Sorumlu Baş Danışmanı Ali Ekber Velayeti’nin 6 Ocak 2012 tarihli açıklamasında altını çizdiği şekilde, “İsrail ve destekçilerine karşı direnişin altın halkası” olarak tanımlanmıştır (Sadjadpour, 2013). Benzer şekilde, Suriye iç savaşı ise, İran’ın Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi eski başkanı Said Celili’nin 6 Eylül 2012 tarihli açıklamasında ileri sürdüğü gibi,

¹ 1979-sonrası dönemde İran’ın bölgedeki müttefikleri sadece Libya, Suriye ve Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti (Güney Yemen) ile sınırlı kalmıştır. 1990 yılındaki Birleşme ile Güney Yemen’in varlığının son bulması ve 2011 yılında Libya’daki Kaddafi yönetiminin devrilmesinin ardından ise Suriye, Tahran yönetiminin siyasi ve askeri açıdan bölgedeki tek müttefiki haline gelmiştir (Ozarowski, 2018: 203-204).

² 11 Eylül saldırıları ardından 2002 yılı başlarında dönemin ABD Başkanı George W. Bush tarafından İran, Irak ve Kuzey Kore’ye ithafen uluslararası terörizme destek veren ve kitle imha silahları üreten ülkeleri tanımlamak için kullanılmış olan kavramdır (The Washington Post, 2002).

“direnış eksenini ve düşmanları arasında yaşanan bir çatışma” olarak yorumlanmaya başlamıştır (Goodarzi, 2013: 33). İran’ın Esad rejimini destekleyen bu tutumu, Tahran yönetiminin Suriye’deki çatışmaya ilişkin benimsediğı retorik dolayısıyla ilk bakışta iki ülke arasındaki ideolojik ve mezhepsel bağların bir sonucu gibi görünebilmekle birlikte, bunun hatalı bir çıkarım olduğu belirtilmelidir. Öyle ki, Suriye’deki pan-Arap ideolojiye sahip Baas rejiminin laik yapısı ile İran’daki İslami rejimin Şeriat’a dayalı hukuk sisteminin hakim olduğu teokratik yapısı arasında ideolojik bir benzerlik kurulabilmesi mümkün değildir (Sinkaya, 2011: 40). Öte yandan, Suriye yönetimindeki Esad ailesinin Aleviliğe yakın Nusayri kimliği ile İran’daki Oniki İmam Şiiliğini bir tutan yaklaşımlar da, Şii mezhebinin bu iki fırkası arasındaki önemli farklılıkları gözardı etmektedir.³ Bunun yerine, İran’ın ABD, İsrail ve bölgedeki Sünni blok karşısında direniş cephesine liderlik eden pozisyonunun korunmasında ve Doğu Akdeniz’e ulaşma stratejisinin sürdürülmesinde kritik öneme sahip olan bölgesel vekil gücü Lübnanlı Hizbullah ile bağlantısını Irak ve Suriye üzerinden gerçekleştirdiğı hesaba katılmalıdır. Bu açıdan, Esad rejiminin devrilmesi, İran için sadece bölgedeki stratejik bir müttefikin kaybedilmesi değil, ayrıca liderliğini yaptığı direniş ekseninin ön cephesi konumundaki Lübnanlı Hizbullah ile bağlantısının zayıflaması anlamına gelmektedir. Bu olasılık, Tahran yönetiminin Hamas ve Filistin İslami Cihat Örgütü gibi bölgedeki diğer vekil güçleriyle de bağlantısının kesilmesi sonucunda Doğu Akdeniz’deki etkisinin zayıflaması riskini içermektedir (Fulton vd., 2013: 9, 27). Öyleyse, Suriye’de Mart 2011’den beri devam eden iç savaşta İran’ın Esad rejimine olan desteğini açıklayan esas dinamiğin, salt ideolojik veya mezhepsel faktörlerden ziyade, Tahran yönetiminin bölgedeki stratejik çıkarlarının korunmasına hizmet eden reel-politik faktörler olduğunun belirtilmesi daha doğru bir açıklama sunmaktadır.

Nitekim bölgedeki stratejik çıkarları gereği İran, Suriye’de Mart 2011’de patlak veren sivil protestoların silahlı iç çatışmaya dönüştüğü sürecin en başından itibaren Esad rejimine siyasi, diplomatik, ekonomik ve askeri açıdan destek sağlamıştır. Siyasi açıdan, İranlı yetkililer tarafından sıklıkla Suriye’deki iç savaşın ABD ve İsrail öncülüğündeki dış güçler tarafından tasarlanan bir komplonun sonucu olduğu söyleminin tekrarlanması, Esad rejiminin muhaliflere karşı eylemlerinin İran tarafından meşrulaştırılma çabalarına örnek teşkil etmiştir. Tahran yönetiminin Suriye’de gerçekleşecek olası bir çözümün Esad rejimi himayesinde gerçekleşmesi gerektiğine yönelik istikrarlı tutumu da, Beşar Esad’ın anayasal olarak Suriye’deki seçilmiş cumhurbaşkanı olduğunun vurgulanmasına hizmet etmiştir. Diplomatik açıdan, Suriye’de Esad rejimine karşı herhangi bir dış müdahalede bulunulmasına karşı olduğunu her fırsatta dile getiren Tahran yönetimi, Suriye’nin İslam İşbirliği Teşkilatı üyeliğinin askıya alınmasını kınamıştır. İran ayrıca, Suriye’deki çatışma durumuna siyasi bir çözüm bulunması için başlangıçta Türkiye ve Rusya diyalogu ile gelişmeye başlamış olan Astana sürecine dahil olarak, 2017 yılından itibaren bu iki ülkeyle birlikte masada söz sahibi konumuna gelmiştir (Ozarowski, 2018: 206; Göksedef, 2023). Ekonomik olarak, iç savaş sürecinin en başından itibaren Suriye ekonomisini ayakta tutabilmek için sağladığı mali destekleri

³ Arap Alevileri olarak bilinen Nusayrilik ile İran’da hakim olan Oniki İmam Şiiliğinin her ikisinde de Hz. Ali soyundan gelen Oniki İmam’ın (sonuncusu gaib İmam Mehdi) İslam Ümmeti’ne önderlik ettiğine inanılan imamet fıkhı hakim olmakla birlikte, Şii mezhebinin bu iki fırkası birçok noktada birbirinden farklılaşmaktadır. Örneğin, Aleviliğe yakın Nusayrilikte Hz. Ali’nin ilahlaştırılmasına dayalı bir inanış hakimken, Oniki İmam Şiiliğinde böyle bir inanış söz konusu değildir. Ayrıca, Oniki İmam Şiiliğinde her Müslümanın İslami kurallar hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı inancıyla topluma rehberlik edecek bir dini otoritenin gerekliliği desteklenirken, Nusayrililer böyle bir otoritenin varlığına karşıdırlar. Nitekim Nusayrilik, tarihte Caferi fıkhında İslamiyet dışı bir mezhep kolu olarak dahi tanımlanmıştır. Bu dışlamanın zamanla yumuşamasında, Lübnanlı Şii din adamı Musa el-Sadr’ın Nusayrililiğin Sünnilik ile kıyaslandığında daha az sapkın bir inanış olduğu söylemini yayarak Tahran ve Şam yönetimleri arasındaki yakınlaşmayı kuvvetlendirme girişimleri önemli bir rol oynamıştır (Arıkan, 2012: 19-23; Bilgetürk, 405-406).

ve ülkenin çatışma dolayısıyla harap olan altyapısını yeniden inşa etmek için yaptığı yatırımlarıyla İran, Esad rejiminin başlıca sponsoru haline gelmiştir. Tahran yönetiminin Suriye'deki rejimi desteklemek için yaptığı yıllık ortalama 15 milyar dolar civarında olduğu değerlendirilen harcamalar, İranlı şirketlerin ülkede enerji, inşaat ve turizm gibi çeşitli alanlarda artan yatırımlarıyla desteklenmiştir (Bilgetürk, 2018: 410; Jahanbani ve Levy, 2022: 47). Askeri olarak, İran'ın Suriye'deki iç savaş sürecinin başlangıcında rejim kuvvetlerine sağladığı danışmanlık ve lojistik yardımıyla sınırlı desteği, 2012 yılının ikinci yarısından itibaren önce doğrudan DMO unsurlarının, ardından da takviye kuvvetler halinde örgütlenen yerel ve yabancı Şii milislerin çatışma sahasına yönlendirilmesini içeren geniş kapsamlı bir askeri desteğe dönüştürülmüştür.

SURİYE İÇ SAVAŞINDAKİ İRAN DESTEKLİ Şİİ MİLİS SEFERBERLİĞİ

İran'ın bölgedeki etkinliğini artırmak için Ortadoğu'daki Şii toplulukları seferber ederek devlet-dışı silahlı aktörler şeklinde örgütlenme stratejisinin kökleri aslında 1979 yılındaki İslami Devrimi'ne kadar uzanmaktadır. Tahran yönetiminin Şii inanışa dayalı mezhepsel bir propaganda yürüterek seferber ettiği bu milis yapılanmalar, 1979-sonrası dönemde İran'ın rejim ihracı politikasına hizmet etmek için aktif hale getirilmiş ve özellikle 1980-88 Savaşı döneminde bölgedeki çok sayıda ülkede gerçekleştirdikleri saldırı eylemleri vasıtasıyla etkin birer güç unsurları haline gelmeye başlamışlardır. Özellikle Hizbullah'ın Lübnan'da güvenlik ve siyasetin etkin bir aktörü pozisyonuna erişmesindeki başarısı, İran'ın bölgedeki Şii toplulukları devlet-dışı silahlı aktörler şeklinde örgütleyerek nüfuz artırma stratejisini başta Irak, Suriye ve Yemen olmak üzere çok sayıda ülkede uygulamaya geçirmesinde itici güç oluşturmuştur (Öztürk, 2020). Saddam-sonrası dönemde Irak'taki Amerikan kuvvetlerine karşı İran'ın desteğiyle örgütlenmiş olan Şii milis gruplar, Tahran yönetiminin Mart 2011'de Suriye'de patlak veren iç savaş sürecinde Esad rejiminin muhaliflerin askeri kazanımları karşısında devrilmenin eşiğine geldiği 2012 yılı sonundan itibaren devreye soktuğu yabancı Şii milis seferberliğinin temelini oluşturmuştur. Böylece, çeşitli ülkelerden seferber edilen Şii savaşçıların Suriye'de DMO'nun Kudüs Kuvvetleri komutasında örgütlenen rejim yanlısı milis yapılanmalara katılımı, medyada ağırlıklı olarak Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) örgütüne katılımıyla gündem oluşturan Suriye iç savaşındaki yabancı savaşçıların sorunsalının Esad rejimi safındaki İran-destekli boyutunu temsil etmiştir.

Esad rejiminin Mart 2011'de Dera merkezli olarak ortaya çıkan sivil protestoların hızla ülke geneline yayılmasını kontrol etmekte zorlanması, Tahran yönetimini protestocuların bastırılmasında rejim kuvvetlerine destek vermek üzere İranlı güvenlik güçlerinin Suriye'ye gönderilmesi noktasında harekete geçirmiştir. Bu kapsamda, danışmanlık ve lojistik desteği sağlamak üzere Suriye'ye gönderilen İranlı kolluk kuvvetleri, İran'daki ayaklanma hareketlerini bastırma faaliyetlerinde kullanılan paramiliter bir DMO kuvveti olan Besiç güçleriyle de desteklenmiştir (Segall, 2012: 5). Sivil protestoların silahlı iç çatışmaya dönüşmesinin ardından çatışma dengelerinin Suriyeli muhalifler lehine bozulduğu 2012 yılının ikinci yarısından itibaren ise, DMO Kudüs Kuvvetleri ile Kara Kuvvetleri'ne bağlı İranlı askeri birlikler Esad rejimi kuvvetlerine doğrudan muharebe desteği vermek üzere çatışma sahasına yönlendirilmiştir. DMO unsurlarının çatışma sahasındaki rolleri yalnızca muharebe desteğiyle de sınırlı kalmamış, ayrıca rejim destekçisi paramiliter yerel güçlerin silahlı takviye kuvvetler şeklinde yeniden örgütlenmek üzere eğitilmelerini de içermiştir (Fulton vd., 2013: 10; Ulutaş vd., 2015: 17).

DMO unsurlarının Suriye'deki varlığı Mart 2011'de başlayan sürecin en başından itibaren muhalifler tarafından defalarca ileri sürülmüşse de, Tahran yönetimi uzunca bir süre çatışmanın rejim safındaki katılımını ilan etmekten kaçınmıştır. Bununla birlikte, Mayıs 2011 gibi erken bir tarihte, dönemin Kudüs

Kuvvetleri Komutanı Kasım Süleymani ile Harekât ve Eğitim Komutanı Muhsin Çizari, Suriye'deki rejimin sivil protestocuları bastırmak için başvurduğu şiddet içeren yöntemlere yardım ettikleri gerekçesiyle ABD'nin yaptırım listesine dâhil edilmişlerdir (U.S. Department of the Treasury, 2012). 2012 yılının ağustos ayında muhalifler tarafından Şam'da kaçırılan İranlı rehinelere arasında DMO unsurlarının da bulunduğu ortaya çıkması, Tahran yönetiminin Suriye'deki askeri varlığını inkâr eden tutumunu sürdürmesini zorlaştırmıştır (Cave ve Saad, 2012). Nihayetinde, dönemin DMO Komutanı Ali Muhammed Caferi'nin 16 Eylül 2012 tarihinde Tahran'da düzenlenen bir basın toplantısında DMO unsurlarının Suriye'deki rejim kuvvetlerine eğitim ve danışmanlık yardımı sağlamakla sınırlı bir desteği bulunduğunu açıklaması, İran'ın Esad rejimi safındaki askeri varlığına ilişkin resmi düzeyden ilk ilanı olarak kaydedilmiştir (Black, 2012). Caferi'nin açıklamasının tam da Esad rejiminin ülkenin büyük bölümünün kontrolünü kaybettiği zamanda yapılması tesadüf olmamış, Tahran yönetiminin Şam'daki müttefikinin yerine İran-karşıtı bir yönetimin iktidara gelme olasılığının önüne geçmek için askeri varlığını gizlenmesi zor bir kapsama genişletme kararı "sınırlı destek" söylemiyle meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Çatışma dengelerinin muhalifler aleyhine değiştirilmesinde DMO kuvvetlerinin tek başına müdahalesinin yetersiz kalması ve çatışmada verilen kayıplara ilişkin İran'da artan tepkiler, Tahran yönetiminin Esad rejimine sağladığı askeri desteğini 2012 yılı sonu itibarıyla yabancı Şii milis takviyesini de içerecek şekilde genişletmesiyle sonuçlanmıştır. Nitekim İran, önce Lübnan'daki vekil gücü Hizbullah'ı Suriye'deki iç savaşa katılmaya çağırılmış ve ardından dünyanın Şii nüfus barındıran çeşitli ülkelerinden seferber edilen on binlerce yabancı savaşçının çatışmanın rejim safına katılmak üzere milis gruplar şeklinde örgütlenmesinde sponsorluk rolü üstlenmiştir (Güven, 2020). Nitekim, çatışmanın başlangıcında Suriye'deki askeri varlığını kabul etmektan kaçınan Tahran yönetimi, 2013 yılının ikinci yarısından itibaren sahada desteklediği Şii milis grupların muhalifler karşısındaki askeri kazanımlarıyla övünen bir tutum sergilemeye başlamıştır. Suriye'deki Şii milis güçlerle fotoğrafları ortaya çıkmaya başlayan Süleymani, medyada "selfi generali" şeklinde anılır olmuştur (Akbarzadeh vd., 2022: 15).

Suriye dışından Şii toplulukların çatışmaya katılımları, ilk aşamada İran ve vekil gücü Lübnanlı Hizbullah tarafından mezhepsel motivasyonu teşvik eden söylemlerin internet aracılığıyla geniş kitlelere yayılmasıyla sağlanmıştır. Suriye'deki muhaliflerin ılımlı ya da aşırılıkçı ayrımı yapılmaksızın tümünün "tefirciler"⁴ olarak tanımlandığı sosyal medya paylaşımlarında, İran-Irak Savaşı sırasında da kullanılmış olan "kutsal savunma" söylemi öne çıkarılmıştır. İslami rejimin dini lideri Ali Hamaney veya Necef'teki dini mercii Ali Sistani tarafından Suriye'de Şii cihadına çağrı yapan bir fetva verilmemiş olması da İran'ın seferberlik propagandasında herhangi bir kısıtlama yaratmamış, bu iki dini liderle bağlantısı olduğu bilinen ve Suriye'de Şii cihadını destekleyen ikinci derece din adamlarının söylemlerinden faydalanılmıştır. Hz. Ali'nin kızı ve Hz. Hüseyin'in kız kardeşi olan Hz. Zeynep'in kabrinin bulunduğu Şam'daki Seyyide Zeynep Türbesi'nin 2012 yılında Selefi aşırılıkçı grupların saldırılarına hedef olması ise, Şii inanişta kutsal önemi olan cami ve türbe gibi mekânların tefircilere karşı savunulması söyleminin İran'ın Şii seferberliği çağrılarının merkezine alınmasını beraberinde getirmiştir. İran destekli Şii milis grupların sosyal medya paylaşımlarında sıklıkla kullanılan "Zeynep ikinci kez esir düşmeyecek" şeklindeki sloganda, Suriyeli muhalifler Kербela Savaşı'nda Hz. Hüseyin'i şehit eden ve Hz. Zeynep'i esir alan Emevi lider Yezid'e benzetilirken, çatışma ise Şiiilerin kaderini belirleyecek olan varoluşsal bir mücadele olarak sunulmuştur

⁴ İslam dininde, kendi mezhebinden olmayan bir Müslüman kesimi dinden sapmakla suçlayarak "kâfir" ilan eden ve cezalandırmak isteyen Müslümanları tanımlamak için kullanılan terimdir. Şiiiler arasında bu terim, geçmişten beri Suudi Arabistan'daki aşırılık yanlısı Vahhabileri tanımlamak için kullanılmaktadır (Smyth, 2015a: 8-11).

(Sinkaya, 2015: 152-153). Bu noktada, Seyyide Zeynep Türbesi'nin Tahran yönetimi için Şii inanışta haiz olduğu kutsal değerden çok daha fazlasını ifade ettiğinin belirtilmesi önemlidir. Öyle ki, Şam'ın güneyinde yer alan türbenin uluslararası havalimanına yakın konumu, muhaliflere karşı rejimin ikmal hatlarının korunması bakımından stratejik öneme sahiptir. Öte yandan, her sene Suriye dışından on binlerce Şii ziyaretçi akınına konu olan bu türbenin Lübnan ve Suudi Arabistan arasında Hizbullah'a katılan Suudi militanların toplandığı bir aktarma merkezi konumunda olduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla, Seyyide Zeynep Türbesi'nin, Tahran yönetiminin Suriye iç savaşındaki reel-politik çıkarlarının üzerinin mezhepsel söylemlerle örtülmesine hizmet eden bir propaganda aracı olarak kullanıldığı ifade edilmesi yanlış olmayacaktır. Nitekim, IŞİD'in Suriye'de ele geçirdiği kontrol alanını 2014 yılı itibariyle İran'ın Hizbullah ile bağlantısında bir diğer önemli geçiş noktasını temsil eden Irak'a da genişletmesi, Şii inanışta kutsal önemi olan mekânların tekfirçilere karşı savunulması söyleminin Samarra'daki el-Askeri Türbesi'ni de kapsayacak şekilde yeniden tanımlanmasını beraberinde getirmiştir (Smyth, 2015a: 4-6, 15-16).

Suriye'deki çatışmada İran destekli milis gruplara katılımın teşvik edilmesinde mezhepsel motivasyonun yanı sıra, ekonomik motivasyon da önemli bir yer tutmaktadır. Suriye ordusunun düzenli birliklerine takviye kuvvet olarak örgütlenen paramiliter yerel güçlerin tümünün İran ile ortak bir mezhepsel kimliğe sahip olmamasına rağmen doğrudan Tahran yönetimi tarafından finanse edilmeleri, bu unsurların mezhepsel kaygıların yanı sıra ekonomik teşviklerle de motive olduğunu göstermektedir (Azizi, 2022: 509). Öte yandan, çatışmadaki yabancı Şii milis katılımının da yalnızca mezhepsel motivasyonla açıklanması mümkün değildir. Öyle ki, Tahran yönetimi tarafından sahadaki milis unsurlara sağlanan maddi destekler, Şii nüfus barındıran çeşitli ülkelerdeki genç ve işsiz kesim için çatışmaya katılmanın para ve iş imkânı olarak tanımlanması sonucunu doğurmaktadır. Bu anlamda, özellikle Afganistan ve Pakistan'da sosyo-ekonomik yoksunlukla mücadele eden Şiiilerin önemli bir kısmının çatışmaya katılımının sağlanmasında İran tarafından karşılanan aylık ortalama 500 ile 750 dolar civarındaki düzenli maaş imkânının belirleyici olduğu bilinmektedir (Sönmez, 2022: 168; Güven, 2020). Ayrıca, çatışmanın rejim safındaki Şii katılımın çoğunluğunu oluşturan Irak merkezli Halk Seferberlik Birlikleri⁵ (HSB) milislerinin, önceden İran'dan aylık yaklaşık 500 dolar civarında destek alırken, bu yapılanmanın 2015 yılında Irak hükümeti tarafından tanınmasıyla birlikte, Savunma Bakanlığı'na bağlı askeri kuvvetlerle eşit maaşa bağlanmış olmaları da bu anlamda değerlendirilebilir (Smyth, 2019).

Lübnanlı Hizbullah Örgütü

İran'ın destekleriyle Suriye'deki çatışmaya Esad rejimi safında katılan yabancı Şii milisler arasında en etkin grubu Tahran yönetiminin bölgedeki Lübnan-merkezli vekil gücü konumundaki Hizbullah militanları oluşturmaktadır. Sayıları Iraklı Şii savaşçılar kadar yüksek olmamakla birlikte, Suriye'deki çatışmaya katılan Hizbullah'a bağlı militanların 2006 yılında İsrail'e karşı savaşmış tecrübeli savaşçıları da içerdiğinin hesaba katılması, örgütün Esad rejimine sağladığı askeri desteğin niteliğini ortaya koymaktadır. Kontrgerilla tecrübesine sahip örgüt militanlarının çatışmaya katılımı, Suriye ordusunun ağır ve mekanize bir askeri yapılanmaya sahip olan düzenli kuvvetlerindeki piyade gücü eksikliğinin giderilmesinde tamamlayıcı bir

⁵ Arapça ismi "Hashd al-Sha'abi" olan ve Türkçe'de "Haşdi Şaabi" olarak da anılan HSB, IŞİD'in Musul'u işgal etmesinin ardından, Necef Havzası'ndaki Şii dini mercii Ayetullah Ali Sistani'nin örgüte karşı mezhep ayırt etmeksizin tüm Iraklı Müslümanları mücadeleye çağıran fetvası neticesinde Irak'taki İran destekli Şii milis grupların şemsiye örgütü olarak Haziran 2014'te kurulmuştur. Toplamda 40'tan fazla örgüt altında savaşan yaklaşık 140,000 civarındaki militan kapasitesiyle HSB, Nisan 2015 tarihi itibariyle Irak hükümetinin resmi bir güvenlik kuvveti olarak tanınmıştır (Mansour ve Jabar, 2017: 1-5).

kuvvet teşkil etmiştir. Cephe desteğinin yanı sıra, paramiliter yerel unsurların silahlı takviye kuvvetler şeklinde yeniden örgütlenmesinde DMO Kudüs Kuvvetleri ile birlikte ortaklaşa faaliyet gösteren Hizbullah'a bağlı askeri eğitmenlerin, Farsça konuşan DMO unsurlarının aksine, Suriyelilerle ortak dile sahip olmaları, örgütün rejim kuvvetlerine sağladığı askeri eğitim desteğinin niteliğini artıran bir faktör olmuştur (Fulton vd., 2013: 21-22).

Tıpkı İran gibi, Ortadoğu'da patlak veren Arap Baharı sürecinde Mısır, Tunus ve Yemen gibi ülkelerdeki ayaklanmaları İslami bir başkaldırı söylemiyle desteklemiş olan Hizbullah, Mart 2011'de Suriye'de ortaya çıkan protestoları ABD ve İsrail tarafından Filistin davasının savunucularından biri olan Esad rejimine karşı tasarlanmış bir komplo olarak tanımlamıştır (Spyer, 2012). Hizbullah'ın bu tutumunda, örgütün İran'dan aldığı askeri desteğin transferinde Suriye'nin önemli bir geçiş noktasını temsil etmesi belirleyici olmuştur. Böylece, İran-karşıtı bir Suriye yönetiminin iktidara gelme ihtimalini İran ile bağlantısının zayıflaması riskiyle tanımlayan Hizbullah, Suriye'deki iç savaş sürecinde Esad rejimini desteklemiştir. Öte yandan, Hizbullah için Suriye yalnızca İran ile bağlantısını sağlayan önemli bir geçiş noktası olmayıp, ayrıca örgütün İsrail karşısındaki askeri kapasitesinin sürdürülebilirliği bakımından önemli olan çok sayıda askeri eğitim kampları ve silah depolarının bulunduğu bir güvenli bölgeyi temsil etmektedir. Dolayısıyla, Suriye'de olası bir rejim değişikliğinin Hizbullah'ın bölgedeki stratejik çıkarlarını tehdit etme ihtimali, örgütün Suriye'deki iç savaşa çatışmanın rejim safındaki ana aktörlerinden biri olarak katılmasını beraberinde getirmiştir (Sullivan, 2014: 9-10).

Hizbullah'ın Suriye iç savaşına katılımı her ne kadar Mayıs 2013 tarihinde ilan edilmişse de, örgütün Esad rejimine sağladığı askeri desteği esasen Mart 2011'de başlayan sürecin en başından itibaren devreye sokulmuş ve kapsamı çatışmanın gidişatına göre genişletilmiştir. 2011 yılının ikinci yarısından itibaren ayaklanmaların bastırılmasında Esad rejimi kuvvetlerine danışmanlık desteği vermek üzere Suriye'ye gönderilen Hizbullah militanları, örgüt tarafından belirli ölçüde sağlanan silah ve askeri mühimmat takviyesiyle lojistik açıdan da desteklenmiştir (Berti, 2015; Kazdal, 2018). 2012 yılıyla birlikte muhaliflerin Suriye'deki çatışmalarda öldürülen Hizbullah militanlarının Lübnan'da gizli olarak defnedilmeye başladığı yönündeki iddiaları yayılmaya başlamışsa da, örgüt tarafından bu uzun bir süre kabul edilmemiştir. Bununla birlikte, Ağustos 2012'de ABD'li yetkililer tarafından Esad rejiminin Suriyeli ayaklanmacıların bastırılmasında uyguladığı şiddet içeren faaliyetlere Hizbullah'ın da askeri olarak dahil olduğunun doğrulandığı duyurulmuş ve örgüt ABD Hazine Bakanlığı'nın yaptırımlarına dahil edilmiştir (Gladstone ve Barnard, 2012). Ekim 2012'de Humus'a bağlı Kuseyr kasabasındaki çatışmalarda öldürülen üst düzey bir Hizbullah komutanı olan Ali Hüseyin Nasıf'ın Bekaa Vadisi'nde geniş kalabalıkların katılımıyla gerçekleştirilen cenaze töreni ise gizlenememiştir. Örgüte bağlı el-Manar TV gibi yayın kuruluşlarında, Nasıf'ın beraberindeki iki Hizbullah militanı ile birlikte Suriye'de cihat vazifesini yerine getirirken şehit olduğuna ilişkin haberlerin yayınlanması, Hizbullah'ın Suriye iç savaşındaki askeri varlığını dolaylı olarak kabul etmesi şeklinde yorumlanmıştır (Levitt, 2013; Sullivan, 2014: 12). Ne var ki, Hizbullah'ın genel sekreteri Seyid Hasan Nasrallah, 11 Ekim 2012 tarihli açıklamasında, örgüt mensuplarından bazılarının Lübnan sınırının Suriye tarafındaki Şii köylerde yaşayan akrabalarını korumak için Suriye'de bulunmalarının kendi inisiyatiflerinde olması sebebiyle Hizbullah'ın çatışmaya katıldığı anlamına gelmediğini ifade etmiştir (Davies, 2012).

Muhaliflerin 2012 yılı boyunca artan askeri kazanımları karşısında Esad rejiminin ülkenin büyük bir bölümünde kontrolünü kaybetmesi, Hizbullah'ın Suriye'deki askeri varlığının kapsamını kayda değer bir

ölçüde genişletmesini beraberinde getirmiştir. Nihayetinde, Nasrallah'ın 2013 Nisan'ında gerçekleştirdiği Tahran ziyaretinin ardından yaptığı 30 Nisan tarihli basın açıklamasında Lübnan sınırına yakın Kuseyr kasabasında yaşayan Lübnanlıların tekfirçilerin saldırılarına karşı savunulmasında örgütün gerekeni yapmaya hazır olduğunu ifade etmesi, Hizbullah'ın Suriye iç savaşına katılımının örgüt düzeyinden ilk ilanı olmuştur (Barnard ve Mourtada, 2013). Nitekim, Nasrallah'ın açıklamasının ardından Hizbullah'ın Suriye'deki askeri varlığında yaşanan belirgin artış, örgüte bağlı militanların Mayıs 2013 itibariyle Humus'a bağlı Kuseyr kasabasında muhaliflere karşı yürütülen saldırı operasyonlarında rejim kuvvetleri ve diğer rejim yanlısı yabancı Şii milis unsurlarla birlikte cephede yer almasıyla sonuçlanmıştır. Kuseyr saldırısına katılan Hizbullah militanlarının çatışma sahasında üstlendikleri rol yalnızca muharebe desteği vermekle de sınırlı kalmamış, ayrıca saldırının tüm planlama ve yürütülme süreçlerine liderlik ederek rejim kuvvetlerine operasyonel açıdan komuta desteği sağlamışlardır (Sullivan, 2014: 14-16).

Hizbullah'ın Suriye iç savaşına katılımının kapsamında Kuseyr saldırısıyla birlikte gerçekleşen bu değişim, Nasrallah'ın açıklamalarında da kendini göstermiştir. 25 Mayıs 2013 tarihinde yaptığı açıklamasında Suriye'yi "direnin bel kemiği ve arka cephesi" olarak tanımlayan Nasrallah, direnin arka cephesinin açıkta bırakılmasına örgütün seyirci kalmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir (Gulf Times, 2013). Nasrallah'ın söylemlerinde ortaya çıkan bu dramatik değişim, Hizbullah'ın Suriye iç savaşındaki askeri varlığını artık sınıra yakın Şii çoğunluklu köylerde yaşayan Lübnanlıları savunma söylemiyle değil, açıkça Esad rejiminin bekasını garantileme hedefiyle gerekçelendirmeye başladığını göstermiştir (Kazdal, 2018). Nitekim Kuseyr'in 2013 Haziran'ında muhaliflerden geri alınmasının ardından, rejim kuvvetlerinin Hizbullah'ın desteğiyle Şam ve Humus'ta elde ettiği askeri kazanımlarını, bu iki şehir arasında Lübnan sınırı boyunca uzanan Kalamun dağlık bölgesinin muhaliflerden geri alınması izlemiştir. Hizbullah militanlarının sahip olduğu gerilla savaşı deneyimi özellikle Kalamun'un dağlık arazisindeki operasyonlarda rejim kuvvetlerini tamamlayıcı bir etki sağlamıştır. Örgüt ayrıca, 2013 yılının ikinci yarısında Şam ve Humus'ta yürütülen saldırı operasyonlarıyla eş zamanlı olarak, Halep'in kuzeyindeki Şii çoğunluklu Nubul ve Zehra köylerini çevreleyen bölgelerde de askeri varlığını artırmış ve rejimin kuzeydeki Menah Hava Üssü'ne erişiminin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Hizbullah'ın Suriye iç savaşında 2013 yılından itibaren derinleşen askeri katılımı, Esad rejiminin Şam'dan Humus'a ve Suriye kıyılarına uzanan bir koridor üzerindeki kontrolünü geri kazanmasında belirleyici olmuştur (Sullivan, 2014: 17-21). Örgütün çatışmalarda artan etkinliği, sahadaki askeri varlığını artırmasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim, 2014 yılı itibariyle yaklaşık 4,000 ile 5,000 civarındaki Hizbullah militanının Esad rejimine destek vermek üzere Suriye'de bulunduğu ifade edilirken, bu rakamın 2017 yılı itibariyle yaklaşık 8,000'e ulaştığı belirtilmiştir (Kershner, 2014; Sönmez, 2022: 164). Örgütün sahada verdiği kayıpların ise 2018 yılı itibariyle 2,000'in üzerine çıktığı değerlendirilmiştir (Leenders ve Giustozzi, 2020: 51).

Irak-Merkezli Şii Milis Gruplar

İran'ın desteğiyle Suriye iç savaşına katılan yabancı Şii milisler arasında en kalabalık grubu, 2012 yılının sonlarından itibaren çatışma sahasındaki etkinlikleri artan Irak-merkezli Şii milis gruplar oluşturmaktadır. Militan kaynağını ağırlıklı olarak Bedir Örgütü⁶, Asaib Ehl-i Hak⁷ ve Kataib Hizbullah⁸ gibi Irak kökenli Şii

⁶ Geçmiş 1982 yılında Irak'ta Şii devrim ihracı gerçekleştirmek amacıyla İran destekli bir siyasi parti olarak kurulan Irak İslam Yüksek Konseyi'nin (önceki adı Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi) silahlı kolu olan Bedir Tugayı'na dayanan örgüt, sosyal medya üzerinden Suriye'deki çatışmaya katılım çağrısında bulunan ilk İran destekli Şii milis gruplardan biri olmuştur. Bedir Örgütü'nün Suriye kolu olarak faaliyet gösteren Şehit Muhammed Bekir el-Sadr Kuvvetleri altında örgütlenen yaklaşık 1,500 civarında

milis yapılanmaların oluşturması dolayısıyla sıklıkla “Iraklı” olarak da anılabilen bu gruplar, İran’ın Suriye’de Şii cihadına çağrı yapan propagandasının çeşitli ülkelerdeki Şii topluluklar nezdinde karşılık bulmasıyla birlikte Irak sınırlarını aşan bir katılıma konu olmuşlardır. Bu bağlamda, İran’ın vekil güçleri olarak Suriye’de rejim kuvvetleriyle birlikte savaşan bu gruplara Irak dışından sağlanan katılımın ilk aşamasını Afganistan, Pakistan, Hindistan, Yemen (Husilerle bağlantılı Zeydiler) ve Suudi Arabistan’dan katılan Şii savaşçılar oluşturmuştur. 2013 yılının ikinci yarısından itibaren ise, Somali ve Fildişi Sahili gibi Afrika ülkeleri ve hatta ABD ve Kanada gibi Batılı ülkelerde yaşayan Şii toplulukların da Suriye’deki çatışmaya rejim safında katılan Irak-merkezli Şii milis gruplar için militan kaynağı olmaya başladığı rapor edilmiştir (Smyth, 2015a: 40-41). Toplamda 15 civarında grup altında örgütlenen yaklaşık 20,000 kuvvete karşılık geldikleri tahmin edilen Suriye’deki Irak-merkezli Şii milis grupların en bilinenlerinin başında, Ebu Fazıl el-Abbas Tugayı, Seyyid el-Şüheda Taburu, Hizbullah el-Nuceba Hareketi, Zülfikar Tugayı ve İmam Hüseyin Tugayı gelmektedir (Karam, 2014).

DMO ve Lübnanlı Hizbullah’ın destekleriyle 2012 yılı sonlarında kurulan Ebu Fazıl el-Abbas Tugayı, Suriye’de Esad rejimi safında çatışmaya katılan Irak merkezli Şii milis grupların çoğunluğunun dahil olduğu bir şemsiye örgüt niteliğindedir. Grubun lider kadrosunu ve alt-gruplarına bağlı savaşçıların çoğunluğunu Iraklı Şiiiler oluşturmakla birlikte, başta Lübnan ve Afganistan olmak üzere, çok sayıda ülkeden katılan yabancı Şii militanları da içerdiği bilinmektedir (Orhan, 2015: 11). Ağırlıklı olarak Seyyide Zeynep Türbesi’nin savunulması söylemine dayalı seferberlik propagandasıyla militan toplayan Ebu Fazıl el-Abbas Tugayı’na bağlı milis kuvvetlerin Humus ve Halep gibi çok sayıda cephede kayıp vermeye başladıklarının duyulması, grubun Suriye’deki faaliyetlerinin türbenin bulunduğu Şam ve çevresiyle sınırlı olmadığını göstermiştir (Skidmore, 2014: 22). İsmi Hz. Ali’nin oğlundan alan grubun, bünyesindeki Iraklı Şii milislerin bir kısmının 2014 yılının ikinci yarısından itibaren IŞİD’in Irak’taki yükselişiyle mücadeleye katkıda bulunmak için ülkelerine geri dönmelerini müteakiben mezhepsel endoktrinasyon sürecinden geçirilmiş olan Sünni savaşçıları da içermeye başladığı duyulmuştur (Smyth, 2015b). 2017 sonu itibarıyla Suriye’de yaklaşık 9,000 civarında militanı olduğu değerlendirilen Ebu Fazıl el-Abbas Tugayı’nın, aynı tarih itibarıyla sahada verdiği kayıpların ise 1,700’ü aştığı belirtilmiştir (Leenders ve Giustozzi, 2020: 50, 53).

Asaib Ehl-i Hak’ın lider kadrosundan Ekrem el-Kaabi tarafından Suriye’de 2013 yılında kurulan Hizbullah el-Nuceba Hareketi, çoğunlukla Iraklı Şiiilerden oluşan İran destekli bir milis gruptur. Haşdi Şaabi bünyesinde 12. Tugayı oluşturan militanları vasıtasıyla 2015 yılından itibaren Irak’ın güvenlik kuvvetlerinin resmi bir uzantısı haline gelen milis grup, Suriye’deki militanlarını ise doğrudan kendi komutasındaki üç alt grupta örgütlemiştir. Bunlar, Halep ve çevresindeki bölgede etkin olan Ammar Bin Yasir Tugayı, Şam ve

militanının Esad rejimi kuvvetlerine destek vermek üzere Suriye’de konuşlandırıldığı bilinmektedir. Örgüt, 2014 yılından itibaren HSB yapılanmasına bağlı olarak faaliyet göstermektedir (Smyth, 2015a: 14-15, 28; Ulutaş vd., 2015: 40).

⁷ Mukteda el-Sadr’a bağlı Mehdi Ordusu’ndan ayrılan Kays el-Khazali öncülüğündeki bir grup Iraklı Şii savaşçı tarafından İran’ın destekleriyle 2006 yılında kurulmuş olan Irak-merkezli Şii milis yapılanmadır. 2007 ile 2011 yılları arasında Irak’taki ABD ve koalisyon güçlerine karşı çok sayıda saldırı üstlenmiş olan örgüt, 2012 yılının sonlarından itibaren Suriye’deki çatışmada etkin olmaya başlayan Iraklı Şii milis grupların en önemli militan kaynaklarından biri haline gelmiştir. Örgüt, 2014 yılından itibaren HSB bünyesinde faaliyet göstermektedir (Smyth, 2015b).

⁸ Irak’ta Lübnanlı Hizbullah modelinde bir yapılanma olarak 2007 yılında İran’ın destekleriyle kurulmuş olan Şii milis gruptur. DMO-Kudüs Kuvvetleri ile bağlantılı olduğu bilinen örgütün 2013 yılından itibaren Suriye’de kayıplar verdiği duyulmaya başlanmıştır. IŞİD’in Irak’taki kazanımlarını artırmaya başlamasını müteakiben Suriye’deki askeri varlığının bir kısmını Halk Savunma Tugayları (Saraya al-Difa al-Shabi) adı altında örgütleyerek Irak’a gönderen örgüt, 2014 yılıyla birlikte HSB yapılanmasının parçalarından biri haline gelmiştir (Smyth, 2015a: 31-32).

çevresindeki bölgede etkin olan İmam Hasan el-Mücteba Tugayı ve Şam-Halep haricindeki bölgelerde etkin olan El-Hamd Tugayı'dır (Smyth, 2015b). 2015 yılında Halep'teki çatışmalarda önemli rol oynamış olan milis grubun Suriye'deki militanlarının 2016 yılı itibariyle yaklaşık 7,000 civarında olduğu değerlendirilmiştir (Leenders ve Giustozzi, 2020: 51). 2017 yılında örgüt, Suriye'deki dördüncü alt yapılanması olarak, İsrail işgali altındaki Golan Tepeleri yakınında bulunan Kuneytra bölgesinde Golan Kurtuluş Tugayı'nı kurduğunu duyurmuştur (Knights, 2021a).

Kataib Hizbullah komutanları arasında yaşanan görüş ayrılıkları nedeniyle örgütten ayrılan Ebu Mustafa el-Şeyhbani liderliğindeki bir grup Iraklı Şii militan tarafından 2013 yılında Suriye'de kurulan Seyyid el-Şüheda Taburu da, çoğunluğu Iraklı Şiiilerden oluşmakla birlikte, Irak dışından Şii katılımına da açık olan DMO destekli bir milis yapılanmadır (Smyth, 2015b). Esad rejiminin Ağustos 2013 tarihinde Şam'ın Doğu Guta bölgesinde gerçekleştirdiği kimyasal saldırıda rejim kuvvetlerine destek verdiği ileri sürülen milis grup, Amerikan kuvvetlerinin 2017 yılından itibaren el-Tanf ve el-Bukemal'de gerçekleştirdiği hava saldırılarının hedefi olmuştur (Özdemir, 2022: 9). HSB bünyesindeki 14. Tugay üzerinden Irak'ta da hükümete bağlı resmi bir güvenlik gücü olarak faaliyet gösteren Seyyid el-Şüheda Taburu'nun, yalnızca Suriye sahasındaki militanlarının 2018 yılı itibariyle yaklaşık 700 ile 1,000 civarında olduğu ileri sürülmüştür (Knights, 2021b; Leenders ve Giustozzi, 2020: 51).

Suriye iç savaşındaki varlığını Haziran 2013'te sosyal medya üzerinden duyurmuş olan Zülfikar Tugayı, Ebu Fazıl el-Abbas Tugayı bünyesinden Fazıl Suphi liderliğindeki bir grup Iraklı Şii militan tarafından İran'ın desteğiyle kurulmuştur. İsmi Hz. Ali'nin ünlü çift başlı kılıcından alan grup, çoğunlukla Sadr Hareketi'ne bağlı Mehdi Ordusu'ndan ayrılan Iraklı Şii militanları içermektedir. Tıpkı diğer Şii milis gruplar gibi, Zülfikar Tugayı da, Suriye'deki çatışmaya katılımını Seyyide Zeynep Türbesi'nin savunulması söylemiyle gerekçelendirmektedir. Bununla birlikte, grubun başta Şam, Şam kırsalı, Humus kırsalı ve Kuneytra olmak üzere, çatışmanın çeşitli cephelerinde faaliyet gösterdiği bilinmektedir. IŞİD'in 2014 yılı Haziranı'nda Irak'taki kazanımlarını artırmasını neticesinde Suriye'deki kuvvetlerinin bir kısmını Irak'a yönlendiren grup, örgüte karşı mücadelede her iki ülkede de etkin rol üstlenmiştir (Smyth, 2015b).

İran'ın desteğiyle Sadr Hareketi'ne bağlı Mehdi Ordusu'ndan ayrılan Şeyh Ebu Karrar el-Bahladi liderliğindeki bir grup Iraklı Şii militan tarafından kurulan İmam el-Hüseyn Tugayı, Suriye'deki çatışmada rejim safındaki varlığını 30 Haziran 2013 tarihinde Facebook üzerinden duyurmuştur. Kuruluşunun ilk yıllarında Ebu Fazıl el-Abbas Tugayı'nın bir uzantısı olarak faaliyet gösteren grubun özellikle Şam, Seyyide Zeynep Türbesi çevresi ve Halep'teki çatışmalarda etkin rol oynadığı bilinmektedir (Smyth, 2015b; Orhan, 2015: 8). 2018 yılında Beşar Esad'ın erkek kardeşi Mahir Esad'ın komutasındaki İran-bağlantılı ordu birliği 4. Zırhlı Tümen'in 42. Tugayı'na dahil edilen İmam el-Hüseyn Tugayı, Suriye Silahlı Kuvvetleri'nin resmi bir uzantısı haline getirilmiştir (Galia, 2023: 6-7).

Lübnanlı Hizbullah militanları kadar profesyonel olmamakla birlikte, nicelik bakımından Esad rejimi safındaki en üstün grubu temsil eden Irak merkezli milis grupların çatışmaya katılımı, DMO ve Hizbullah'ın sahada verdiği kayıpların telafi edilmesinde kritik rol oynamıştır. 2003-sonrası Irak'ta Amerikan kuvvetlerine karşı çatışmalara katılmış olan deneyimli militanları da içeren Irak merkezli Şii milis gruplara yeni katılan savaşçıların ise İran ve Lübnan'daki askeri kamplarda ileri savunma teknikleri ve gerilla taktikleri konusunda eğitildikten sonra Suriye'ye gönderildikleri bilinmektedir. Bu anlamda, DMO ve Hizbullah tarafından eğitildikten sonra Suriye'deki çatışma sahasında deneyim kazanan Iraklı Şii milisler,

İŞİD'le mücadeleye katılmak için ülkelerine geri döndüklerinde HSB için nitelikli militan kaynağı teşkil etmişlerdir (Fulton vd., 2013: 23; Intelligence and Terrorism Information Center, 2014: 1-3).

Fatimiyun Tugayı

2012 yılı sonlarında DMO ve Lübnanlı Hizbullah'ın Suriye'deki çatışma sahasında artan kayıplarının telafi edilmesinde, Iraklı Şii milislerin yanı sıra, İran'ın harekete geçirdiği bir diğer Şii topluluk da Afganlar olmuştur. Çoğunluğu Afganistan'daki Bamyan şehrinde yaşayan Hazara aşiretine mensup Afgan Şiilerin Tahran yönetimiyle ilişkilerinin kökeni 1979 yılına dayanmaktadır. Kızıl Ordu'nun Afganistan işgali sırasında İran'da yeni kurulmuş olan İslami rejimden para ve silah desteği alarak örgütlenmeye başlayan Hazaralar, 1980-88 Savaşı sırasında İran'a destek vermişlerdir. 1996 yılı sonrasında Taliban'ın baskılarından kaçarak İran'a sığınan Hazaraların sayısı 2001 yılı sonrasında ABD ve koalisyon güçlerinden kaçanların da eklenmesiyle daha da katlanmıştır. Nitekim Tahran yönetiminin Suriye'de savaşmak üzere harekete geçirdiği Afgan Şiilerin ilk grubunu İran'da yaşamakta olan 3 milyon civarındaki Afgan sığınmacılar oluştururken, ikinci grubunu ise DMO ve Lübnanlı Hizbullah'ın destekleriyle Afganistan'dan katılanlar ile diğer ülkelerden seferber edilen Afgan sığınmacılar oluşturmuştur (Azizi ve Vazirian, 2023: 543-544).

Suriyeli muhaliflerin 2012 yılı sonlarında İran destekli Afgan Hazaraların sahada Iraklı Şii milis gruplarla birlikte çatışmaya katıldığına ilişkin iddiaları defalarca dile getirilmesine rağmen, bu Tahran yönetimi tarafından kabul edilmemiştir. Suriye'deki çatışmaya başlangıçta Ebu Fazıl el-Abbas Tugayı bünyesinde katılmaya başlayan Afgan Hazaraların sahadaki varlığında 2013 yılının Mayıs ve Haziran aylarındaki Kuseyr Savaşı ile birlikte yaşanan artış, Kasım ayında DMO ve Lübnanlı Hizbullah'ın destekleriyle kurulan Fatimiyun Tugayı altında örgütlenmeye başlamalarını beraberinde getirmiştir. 1980-88 Savaşı'na katılmış ve ayrıca Afganistan'da Kızıl Ordu'ya ve Taliban'a karşı çatışma tecrübesi edinmiş kıdemli bir Afgan komutan olan Ali Rıza Tavassoli liderliğinde kurulan Fatimiyun Tugayı'na katılan militanlar, İran'ın Şiraz, Yazd ve Veramin gibi şehirlerinde üç ile altı haftalık bir askeri eğitimden geçirildikten sonra çatışma sahasına gönderilmeye başlamışlardır. Çatışmalarda hayatını kaybeden Afgan Hazaraların cenaze törenlerine DMO unsurları ile İran Şehit ve Gaziler Vakfı yetkililerinin katılması ise Tahran yönetiminin Fatimiyun Tugayı üzerindeki desteğinin en somut göstergesi olmuştur (Smyth, 2015a: 42; Azizi ve Vazirian, 2023: 544-545).

İsmi Hz. Fatima'dan alan örgüte katılan Afgan Hazaralar, tıpkı Iraklı Şii milis gruplar gibi, Suriye'deki varlıklarını ekseriyetle Seyyide Zeynep Türbesi'nin savunulması olarak ifade etmelerine rağmen, büyük bir bölümünün maddi kazanımlar elde etmek için Suriye'deki çatışmaya katıldığını belirtmek gerekmektedir. Öyle ki, Afganistan nüfusunun yaklaşık yüzde 10 ile 20 civarında bir dilimini oluşturan Hazaralar, ülkenin geçmişten beri sosyo-ekonomik yoksunluğa maruz kalmış olan bir azınlık grubunu temsil etmektedirler. Suriye'deki sahada verilen DMO ve Hizbullah kayıplarını telafi etmek için Tahran yönetiminin çatışmaya katılım karşılığında sunduğu maddi olanaklar ise genellikle fakir ve işsiz Afgan Hazara gençlerinin ailelerinin geçimini sağlayabilmeleri için bir gelir fırsatını temsil etmiştir. Tahran yönetiminin ayrıca, İran'da yaşamakta olan Afgan sığınmacılar arasından Suriye'deki çatışmada hayatını kaybedenlerin ailelerine vatandaşlık hakkı vermeyi vadettiği de bilinmektedir (Sarı ve Farzam, 2017: 273, 282).

Özellikle 2013 yılı ortalarındaki Kuseyr Savaşı'nda etkin bir takviye kuvvet olduklarını kanıtlayan Afgan Hazaralar, İran'ın destekleriyle Fatimiyun Tugayı altında örgütlenmeye başladıktan sonra rejim kuvvetlerinin Şam, Humus, Hama, Lazkiye ve Halep gibi çatışmanın çeşitli cephelerindeki askeri

kazanımlarında kilit rol oynamışlardır. Fatimiyun Tugayı, DMO Kudüs Kuvvetleri'nin Suriye'deki faaliyetlerine destek verdiği gerekçesiyle 2019 yılında ABD Hazine Bakanlığı tarafından terörist örgütler listesine dahil edilmiştir (U.S. Department of the Treasury, 2019). 2020 yılı itibariyle Suriye'deki kuvvetlerinin yaklaşık 12,000 ile 14,000 civarında olduğu tahmin edilen Fatimiyun Tugayı'nın sahada verdiği kayıpların ise 2,000'in üzerinde olduğu değerlendirilmektedir (Azizi ve Vazirian, 2023: 545).

Zeynebiyun Tugayı

2012 yılı sonlarından itibaren Suriye'de Ebu Fazıl el-Abbas Tugayı'na bağlı Iraklı Şii milis gruplara katılarak çatışmada varlık göstermeye başlayan Pakistanlı Şiiilerin zaman içinde sahadaki sayılarında yaşanan artış, 2014 yılı itibariyle DMO Kudüs Kuvvetleri'nin desteğiyle oluşturulan Zeynebiyun Tugayı bünyesinde örgütlenmelerini beraberinde getirmiştir. Tahran yönetiminin Pakistanlı Şiiilerle bağlantısının geçmişi, Pakistanlı din adamı Seyit Arif Hüseyin El-Hüseyini'nin 1980 yılında İran İslami Devriminin lideri Ruhullah Musavi Humeyni'nin öğretilerini tanıtmak üzere Paraçınar'da Caferi dini okulunu kurmasına dayanmaktadır. El-Hüseyini'nin 1980 yılında Sünni radikaller tarafından düzenlenen bir suikastla ölümünün ardından Kum'a giden destekçileri, 2014 yılında kurulan Fatimiyun Tugayı'nın lider kadrosunu oluşturmuşlardır (Azizi ve Vazirian, 2023: 545).

Zeynebiyun Tugayı bünyesinde örgütlenen Pakistanlı Şiiilerin, Suriye'deki çatışmaya katılma sebeplerini milis grubun ismini aldığı Hz. Zeynep'in (Hz. Ali'nin kızı) türbesinin tekfircilere karşı savunulması söylemiyle gerekçelendirmelerine rağmen, esas motivasyonlarının ağırlıklı olarak maddi kazanım elde etmeye dayalı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Tıpkı Fatimiyun Tugayı'na katılan Afgan Şiiiler açısından olduğu gibi, Zeynebiyun Tugayı'na bağlı Pakistanlı Şiiilerin çatışmaya katılımlarında da İran tarafından sağlanan maddi olanakların ve ayrıca İran'da vatandaşlık hakkı verilmesi gibi sosyal kazanımların önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Hatta bu anlamda, Tahran yönetiminin aylık düzenli maaşa bağladığı Zeynebiyun Tugayı bünyesindeki Pakistanlı Şiiilere üç ayda bir, on beş günlüğüne Suriye'den ayrılma izni verilen bir tür askerlik sistemi uyguladığı bilinmektedir (Güven, 2020).

Ağırlıklı olarak Şam ve çevresinde konuşlandırılan Zeynebiyun Tugayı'na bağlı Pakistanlı Şii militanlar, çatışmanın gidişatının gerektirdiği ihtiyaca göre çeşitli cephelerde rejim kuvvetlerinin hem savunma hem de saldırı operasyonlarında yer almışlardır. Bilhassa 2016 yılında Halep'in kuşatılmasında etkin rol oynamış olan Pakistanlı Şii militanların yalnızca bu çatışmada 53 kayıp verdikleri kaydedilmiştir (Azizi ve Vazirian, 2023: 546). 2020 yılı itibariyle, Suriye'deki kuvvetlerinin yaklaşık 2,000 civarında olduğu değerlendirilen Zeynebiyun Tugayı'na bağlı Pakistanlı Şiiilerin, sahada verdikleri toplam kayıpların ise 150'nin üzerinde olduğu belirtilmiştir (Öztürk, 2020; Alaca, 2019). Tıpkı Fatimiyun Tugayı gibi, Zeynebiyun Tugayı da 2019 yılında ABD Hazine Bakanlığı tarafından terör örgütleri listesine alınmıştır (U.S. Department of the Treasury, 2019).

MİLİS GRUPLAR ÜZERİNDEN SURIYE'DE ARTAN İRAN NÜFUZU

Suriye ordusu kuvvetlerinin 220,000 civarında olduğu bilinen insan gücü kapasitesi, Mart 2011'de patlak veren iç savaş sürecinin henüz ilk yılında verilen kayıplar ve artan firarlar sebebiyle yaklaşık 110,000'e düşmüştür. Savaşın uzaması, kara operasyonlarını sürdürme iradesi zayıflayan rejimi kendisine sadık yerel güçlerden takviye kuvvet oluşturma arayışına yöneltmiştir. Böylece, ordunun düzenli kuvvetlerinde verilen fire, geçmişten beri Baas rejiminin muhalif hareketleri bastırma faaliyetlerinde kullanılan Yerel Halk Komiteleri ve rejimle bağlantılı organize suç şebekelerinden oluşan Şebbiha kuvvetleri başta olmak üzere,

rejime sadık paramiliter yerel güçlerin teşkilatlandırılmasıyla kapatılmaya çalışılmıştır (Orhan, 2015: 13; Voller, 2022: 861). Ne var ki, nicelik bakımından üstün olan bu kuvvetlerin, farklı cephelerde savunma ve saldırı operasyonları düzenlemekten ziyade, mahalli olarak buldukları bölgeyi korumakla sınırlı olan askeri kapasiteleri, ordunun nitelikli muharip gücü ihtiyacının giderilmesinde yetersiz kalmaları sonucunu doğurmuştur. Rejimin düzenli kuvvetlerindeki bu zayıflama, 2012 yılının ikinci yarısından itibaren ülkenin kuzey ve doğu kesimlerinin kontrolünü neredeyse tamamen ele geçiren muhaliflerin askeri kazanımlarını başkent Şam'a kadar ilerletmelerini beraberinde getirmiştir. Nitekim, önce doğrudan DMO unsurlarını Suriye'ye sevk eden İran'ın, 2012 yılı sonlarından itibaren hem rejim yanlısı yerel paramiliter güçleri daha profesyonel bir silahlı yapılanma şeklinde Ulusal Savunma Güçleri (USG) adı altında yeniden teşkilatlandırarak, hem de çeşitli ülkelerden toplanan Şii milisleri rejim kuvvetlerine katılmak üzere örgütleyerek sağladığı takviye kuvvet desteği, çatışmanın seyrine rejim lehine müdahale etmiştir (Bingöl ve Varlık, 2014: 19-20; Urquhart, 2012).

İran'ın desteğiyle sahaya sevk edilen Şii milis grupların başlangıçtaki işlevi, rejimin düzenli kuvvetlerindeki insan gücü eksikliğinin telafi edilmesi olmuştur. 2013 yılının Mayıs ayında Lübnanlı Hizbullah'ın cephede Iraklı ve Afgan Şii milislerle birlikte yer aldığı Kuseyr savaşı, devrilmenin eşiğine gelmiş olan rejimin ayakta kalmasını sağlayan ilk askeri kazanım olmuştur. Şam ve Humus arasındaki bağlantının kurulması açısından stratejik bir bölge olan Kuseyr'deki zaferin ardından İran destekli milis grupların çatışmalarda artan etkinliği, 2013 yılı sonu itibarıyla Lazkiye ve Şam'daki kontrolünü sağlamlaştırmış olan rejimin Humus ve Hama gibi iki büyük şehirde kontrolü yeniden kazanmasını sağlamıştır (Orhan, 2015: 3). IŞİD'in Suriye ve Irak'ta artan kazanımları neticesinde 2014 yılının son çeyreğinde ABD öncülüğünde oluşturulan uluslararası koalisyonun örgütlenmesinde bu unsurların da –örtülü bir şekilde- yerel müttefiklerden sayılması, İran'a milis grupların sahadaki varlığını artırması için manevra alanı sağlamıştır (Öztürk, 2020). Suriye'deki Iraklı Şii milislerin bir kısmının IŞİD'in Irak'taki yükselişiyle mücadeleye katkıda bulunmak için ülkelerine geri dönmeleri neticesinde sahadaki boşluk ise Lübnanlı Hizbullah ile birlikte Afgan ve Pakistanlı Şii milisler tarafından doldurulmuştur (Sönmez, 2022: 167).

Süleymani'nin 24 Temmuz 2015 tarihinde Moskova'ya gerçekleştirdiği gizli ziyaretin ardından Eylül 2015 itibarıyla Rusya'nın da savaşa müdahil olması, İran destekli Şii milislerin sahadaki etkinliğinin artmasında kayda değer bir ivme yaratmıştır. Rusya'nın hava gücü desteğini almaya başlayan milis gruplar, 2016 yılında kuzeydeki kanlı Halep kuşatmasında, 2017 yılında doğuda Irak sınırına yakın Deyrizor'un geri alınmasında ve 2018 yılında güneydeki Ürdün ve İsrail sınırlarına yakın bölgelerde kontrolün sağlanmasında kilit rol oynamışlardır (Azizi ve Vazirian, 2023: 548-551). Gelinen noktada, Şam ve güneyi, Humus, Hama, Halep ve Deyrizor'u kapsayan geniş bir bölgede kontrolün geri alınması, rejimin muhalifler karşısında avantajlı bir konuma gelmesini sağlamıştır. Çatışma dengelerinin değişmesiyle birlikte milislerin sahadaki işlevinin kapsamı da değişmiş; başlangıçta rejim ordusunun açıklarını kapatmak üzere sahaya sevk edilen geçici takviye kuvvet rolünü üstlenen bu unsurlar, sahadaki etkinliklerinin artması sonucunda çeşitli alanlarda rejimin ortakları haline gelmişlerdir (Lister ve Nelson, 2017). Merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte ülkenin askeri, siyasi, ekonomik ve toplumsal düzenini şekillendiren aktörler haline gelmeye başlayan milis gruplar, İran'ın sahadan çekilmek zorunda kalması durumunda ülkedeki nüfuzunu sürdürebilmesi için kalıcı dayanaklar oluşturma rolü üstlenmişlerdir.

Askeri alanda, merkezi hükümetin düzenli kuvvetlerinde meydana gelen zayıflama dolayısıyla güvenliğin sağlanması noktasında milis güçlerle yetki paylaşımı yoluna gitmesi, bu unsurların sayılarındaki artışa

paralel olarak ordunun ülke güvenliğinin merkezindeki aktör olduğu düzeni ortadan kaldırmaya başlamıştır. Öyle ki, özellikle 2015 yılından itibaren Suriye'deki muhalifler artık rejim kuvvetleriyle değil, Hizbullah ve diğer Şii milislerle savaştıklarını dile getirmeye başlamışlardır (Orhan, 2015: 5). Milis kuvvetlerin çatışmalarda artan etkinliği zaman içinde İran'ın sahadaki üstün pozisyonunun koruyucusu rolünü üstlenmelerini de beraberinde getirmiştir. Nitekim, rejimin düzenli kuvvetlerine kontrgerilla desteği vermek üzere örgütlenmiş olan bu güçler, 2016 yılından itibaren kuzeydeki Türk birliklerine, Trump yönetiminin iktidara geldiği 2017 yılından itibaren ise güneydeki el-Tanf Üssü'nde konuşlu Amerikan birliklerine karşı saldırı girişimlerinde bulunmaya başlamışlardır. Hizbullah ve diğer İran destekli Şii milis grupların güneyde -özellikle de Golan Tepeleri'nin bulunduğu sınır bölgelerinde- artan varlığının Tel-Aviv yönetiminde yarattığı güvenlik endişesi ise, İsrail'in Suriye'deki İran destekli milislere ait mevzilere hava saldırıları düzenlemeye başlamasına yol açmıştır. Gelinen noktada, bir taraftan İran'a sahadaki Türk ve Amerikan askeri varlıklarını dengeleyen unsur olarak hizmet eden milis gruplar, diğer taraftan İran askeri varlığına karşı İsrail tarafından dengelenen unsur olmaya başlamışlardır (Zalay, 2019: 311; Özdemir, 2022: 6, 15-16). Ne var ki, Trump döneminde Suriye'deki İran üslerini hedef alan ABD ve İsrail hava saldırılarında yaşanan artış, milis grupların sahadaki etkinliğinde herhangi bir kısıtlama yaratmamıştır. Öyle ki, 31 Aralık 2019 tarihinde İran destekli Şii milis gruplar tarafından Bağdat'taki Amerikan Büyükelçiliği duvarına yazılan "Komutanımız Süleymani" mesajı, ABD'nin 3 Ocak 2020 tarihinde düzenlediği Süleymani suikastının ardından Suriye ve Irak'taki Amerikan hedeflerine yağdırılan roketlerin üzerine yazılmaya başlanmıştır (Horton, 2022).

İran destekli milis grupların sahada artan etkinliği, Tahran yönetimini Suriye'deki nüfuzunu kalıcı hale getirmek için bu unsurları merkezi hükümetin güvenlik aygıtına ekleme noktasında harekete geçirmiştir. Bu anlamda, İran ilk aşamada oluşumuna doğrudan katkıda bulunduğu USG unsurlarının yasal bir güvenlik kuvveti olarak tanınması için rejime baskı yapmaya yönelmişse de, 2016 yılından itibaren USG üzerinde artan Rus etkisi dolayısıyla bu mümkün olmamıştır. USG unsurlarının resmileştirilmesi girişiminin sonuçsuz kalması, İran'ı Halep, Rakka, Deyrizor ve Şam'da 2013 yılından beri konuşlandırılan bir diğer rejim destekçisi Suriyeli paramiliter kuvvet olan Yerel Savunma Güçleri'ni (YSG) desteklemeye yöneltmiştir (Haid, 2018). Nihayetinde, tıpkı Irak'taki HSB milislerinin Irak hükümetine bağlı bir güvenlik gücü olarak resmileştirilmesi örneğinde olduğu gibi, Tahran yönetiminin yoğun çabaları ve destekleri neticesinde YSG de 2017 yılının Nisan ayında Suriye Silahlı Kuvvetleri'nin 50,000 kişilik yasal bir kuvveti haline getirilmiştir. Ayrıca, DMO ve Hizbullah vasıtasıyla Mahir Esad komutasındaki 4. Zırhlı Tümen'e sağlanan askeri ve finansal destekler, bu birliği Suriye ordusundaki bir İran uzantısı haline getirmiştir. Tahran yönetiminin 4. Zırhlı Tümen ile artan bağlantısı, yukarıda da bahsedildiği gibi, İran'ın çatışmada desteklediği Irak merkezli milis gruplardan İmam el-Hüseyn Tugayı'nın 2018 yılında bu birliğin 42. Tugayı'na dönüştürülerek Suriye ordusunun resmi bir kuvveti olarak tanınmasını beraberinde getirmiştir (Galia, 2023: 5-7). Suriye'nin düzenli kuvvetlerinde artan İran nüfuzu, Rusya'nın Suriye ordusuna bağlı bir askeri birlik olarak kurduğu 5. Kolordu ve 2018 yılında rejimle anlaşma yapan Dera'daki eski muhalifleri örgütlediği 8. Alay vasıtasıyla dengelenmeye çalışılmıştır. Ne var ki, Rus destekli bu birliklerden 5. Kolordu Suriye ordusunun yasal bir askeri kuvveti olarak tanınmasına rağmen, İran'ın rejim üzerindeki baskıları neticesinde 8. Alay açısından bu mümkün olmamıştır (Özdemir, 2022: 3-5). Rusya'nın 24 Şubat 2022'de başlattığı Ukrayna işgali ise, Suriye'deki sahada Rus askeri varlığının azalmasıyla ortaya çıkan boşluğun İran tarafından doldurulmasını beraberinde getirmiştir (Tatlı, 2023: 9).

Milis grupların çatışma sahasında elde ettikleri üstünlüğün liderleri tarafından siyasi pozisyonlara sahip olabilmek için kullanılmaya başlaması ise, ülkenin siyasi düzeninde artan İran nüfuzunun kalıcı hale getirilmesine hizmet etmektedir. Çatışma devam ederken ele geçirilen bölgelerin kontrolünün bu unsurların denetimine bırakılması, milis liderlerinin buldukları bölgelerde sahip oldukları etkiyi siyasi alanda bu bölgelerin temsilciliğini yapmak için kullanmaya başlamalarını beraberinde getirmektedir. Geline nokta, rejimin ayakta kalabilmesi için sahada bu unsurlara olan bağımlılığı, savaş ağalarının göstermelik seçimlerde parlamentoya girerek siyasi pozisyonlar elde etmesine rıza göstermesiyle sonuçlanmaktadır. Nitekim, 2016 yılındaki seçimlerde Halk Konseyi'nin Nusayri çoğunluklu yapısı değişmezken, rejime sadık 8 tane Sünni Arap vekilin yerini İran bağlantılı milis liderleri almıştır. 2020 yılında yapılan seçimlerde ise bu rakam 31 koltuğa yükselmiştir (Voller, 2022: 858-859, 867; Shaar ve Akil: 2021). İran'ın sahada desteklediği milisler üzerinden Suriye'nin siyasi düzeninde artırdığı nüfuzu, Lübnan'da 1980'lerin başında İsrail'le mücadele eden İslami bir hareket olarak kurulan Hizbullah'ın 1992 seçimlerinden itibaren parlamentoya girmesini ve IŞİD'e karşı mücadele eden bir askeri kuvvet olarak kurulan HSB'nin Irak siyasetinde artan ağırlığını hatırlatmıştır (Alagha, 2015: 30-31; Alaca, 2019).

İran'ın sahadaki milis gruplar üzerinden Suriye'de artan nüfuzunun ekonomik alandaki yansıması ise, bu unsurların Tahran yönetimi üzerinde oluşturdukları mali yükün hafifletilmesi için ülke ekonomisinin bazı yasadışı kaynaklarının işletilmesinde yetkili aktörler haline getirilmeleri noktasında ortaya çıkmaktadır (Voller, 2022: 867-868). Yalnızca Hizbullah'a sağladığı yıllık mali yardımın 700 milyon dolar civarında olduğu değerlendirilen Tahran yönetiminin Suriye'de desteklediği yaklaşık 40 bin milis gücün -askeri eğitim ve donatım giderleri hariç- aylık ortalama 500 dolar düzenli maaş karşılığında çatışmaya katılımı, bu unsurların İran ekonomisi üzerinde oluşturduğu yükün boyutunu ortaya koymaktadır (Öztürk, 2020). Nitekim, Trump döneminde ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilerek yaptırımları yeniden uygulamaya koymasıyla birlikte Suriye'deki savaşın İran ekonomisi üzerinde oluşturduğu mali yükün daha da ağırlaşması, Tahran yönetimini sahada desteklediği milis grupların finansmanı için alternatif kaynak arayışına sokmuştur. Bu noktada, milis grupların Suriye'deki ekonomik düzenin uyuşturucu ticareti gibi yasadışı alanlarına eklenmesi, İran için hem bu unsurların maliyetinin hafifletilmesinde alternatif bir finansman kaynağı yaratması, hem de iç savaşın başlangıcından beri başlıca sponsorluğunu üstlendiği ülke ekonomisinde yeni bir nüfuz alanı oluşturması bakımından avantaj sağlamıştır. Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan ve Irak gibi çok sayıda ülkede de faaliyet gösteren Suriye merkezli uyuşturucu ticaretinin üretim ve dağıtım süreçlerinin doğrudan Hizbullah ve 4. Zırhlı Tümen'in denetiminde olduğu bilinmektedir (Özdemir, 2022: 21-22). Bu anlamda, rejim kontrolündeki bölgelerde İran destekli milis unsurların dahil olduğu çok sayıda tesiste üretimi gerçekleştirilerek dünya pazarlarına sevkiyatı yapılan uyuşturucu maddelerden yalnızca Captagon'un ticari getirisinin yıllık ortalama 6 milyar dolar civarında olduğu değerlendirilmektedir (Lister, 2022). Hizbullah'ın da desteğiyle Suriye ekonomisinin büyüyen bir yasadışı sektörü haline gelen uyuşturucu ticareti, Tahran yönetimine hem sahadaki milis unsurların maliyetinin karşılanmasında alternatif bir finansman kaynağı, hem de bu unsurlar üzerinden ülkenin ekonomik düzeninde yeni bir nüfuz alanı sağlamaktadır (İbrahim, 2022).

Suriye'deki İran destekli milis gruplar ayrıca, ülkede Tahran yönetimine bağlı bir toplumsal taban oluşturma rolü üstlenmektedir. İran'ın destekleriyle çatışma sahasına ülke dışından sevk edilen milisler aileleriyle birlikte muhaliflerden geri alınan bölgelerde göçe zorlanan Sünnilerin evlerine yerleştirilerek, İran'ın Suriye'deki demografik yapıyı kendi lehine değiştirme stratejisi kapsamında Şii yerleşimler inşa

etme girişimlerine katkıda bulunmaktadır (Tatlı, 2023: 11-12). Şii yerleşimlerin özellikle Irak ve Lübnan sınır bölgeleri ile Şam ve çevresinde yoğunlaştırılması, Tahran-Akdeniz karayolu bağlantısını sağlayan hattın kontrolünün garanti altına alınmasına hizmet etmektedir. Buna ek olarak, Şii yerleşimlerin ülkenin güneyinde, özellikle İsrail sınırına yakın bölgelerde artırılmasıyla da, Hizbullah'ın Lübnan'ın güneyindeki konumuna benzer bir yapılanma oluşturulmaya çalışılmaktadır (Abdulmecid, 2020). İran'ın Şii yerleşimler inşa etme girişimleri kapsamında, rejim tarafından Nisan 2018 tarihinde yürürlüğe sokulan 10 sayılı kanun önemlidir. İç savaşın verdiği tahribat dolayısıyla "yeniden imar" kapsamına giren yapıların belirlenmesini tamamen hükümetin yetkisine bırakan kanunla, rejimin ülke içinde veya dışında muhacir durumuna düşmüş olan Sünnilerin evlerini yıkarak mülkiyet haklarına el koyabilmesinin önü açılmıştır. Öyle ki, söz konusu kanunla evlerine hükümet tarafından el konulan mülk sahiplerinin taşınmazlarını belgelemek için bir yıl süreyle sınırlandırılan itiraz hakkı, geri dönüşlerin büyük çoğunluğunun rejim tarafından yasaklanmış olması dolayısıyla uygulamada karşılığı bulunmayan göstermelik düzenlemeyi temsil etmiştir (Abu Ahmad, 2018). Bununla birlikte, rejimin saldırılarından kaçarak ülkelerini terk etmiş olan Sünnilerin mülkiyet haklarını ispatlamak için tekrar rejime bağlı kurumlara başvuruda bulunmalarının taşıdığı güvenlik riskleri dolayısıyla beklenebilir bir durum olmaması, 10 sayılı kanunun İran'ın Suriye'deki Şii yerleşim uygulamalarının yasal bir zemine oturtulmasına yönelik bir girişimden ibaret olduğunu göstermektedir (Al Kasem, 2019). İlgili kanun aracılığıyla yeniden imar kapsamına sokulan evlerin İranlı inşaat şirketleri tarafından yeniden inşası gerçekleştirildikten sonra çatışmaya katılan Şii milislerin ailelerinin yerleştirilmesi, Tahran yönetiminin Suriye'deki Şii yerleşim inşa etme uygulamalarına hizmet etmektedir (Lamb, 2018).

İran'ın sahada desteklediği milisler üzerinden Suriye'de kendisine bağlı bir toplumsal taban oluşturma faaliyetleri ayrıca, yerel halkın Şiileştirilmesine yönelik devreye soktuğu yumuşak güç uygulamalarıyla da desteklenmektedir. Şii yerleşimlerin çevre bölgelerinde dini ve kültürel bir nüfuz alanı oluşturmaya çalışan İran, ibadethaneler, hayır kurumları, dernekler ve eğitim kurumları üzerinden din değiştirmeyi teşvik eden faaliyetlerde bulunmaktadır. İç savaş ortamı dolayısıyla halkın karşı karşıya kaldığı zor şartlardan da istifade eden Tahran yönetimi, Şii Müslümanlığı benimseyerek milis gruplara katılanlara barınma ve temel ihtiyaç desteği gibi sosyal yardımlar sağlamak ve böylece ülkedeki nüfuzunu uzun vadede sürdürebilmek için kendisine bağlı bir toplumsal taban inşa etmeye çalışmaktadır (Vohra, 2021).

İran destekli milis grupların Suriye'deki varlığı, ülkede kalıcı barış sağlanması ihtimalinin önündeki en büyük engellerden birini temsil etmektedir. Bu unsurların çatışmaya katılımı rejimin bekasının sağlanmasında hayati rol oynamakla birlikte, Tahran-Şam ilişkilerinin geleneksel dinamiklerini değiştirmiştir. Suriye'de 2011 yılında başlayan süreç, geçmişte iç ve dış politikada bağımsız olan Esad rejiminin giderek artan bir şekilde İran'a bağımlı hale gelmesine yol açmıştır (Orhan, 2015: 5). Tahran yönetiminin sahada desteklediği milis grupların ülkenin askeri, siyasi, ekonomik ve toplumsal düzeninde artan etkinliği ise Esad rejiminin devrilmesi durumunda dahi İran'ın ülkedeki nüfuzunun korunmasına hizmet etmektedir. İran'ın özellikle Suriye'de kendi lehine bir demografik değişim gerçekleştirmek için milisler vasıtasıyla uyguladığı Şii yerleşimciler stratejisi, çıkarlarının tehlikeye girmesi durumunda ülkede harekete geçirebileceği on binlerce vekil güce sahip olması anlamına gelmektedir. Bunun örneği daha önce Irak'ta tecrübe edilmiştir. Ülkede Şii yerleşimcilerin artması, muhacir duruma düşmüş olan Suriyelilerin olası geri dönüşlerinde mezhepsel hassasiyetleri uyandırarak yeni çatışma ortamı oluşturma riski taşımaktadır (Tatlı, 2023: 11-12). Bu unsurların mezhepsel motivasyonları ayrıca, Selefi ideolojideki

radikal grupların propaganda anlatılarının toplumda karşılık bulmasına hizmet etmektedir. Bu noktada, Mart 2011’de patlak veren sürecin başlangıcında IŞİD ve el-Kaide gibi Selefi aşırılıkçıların Suriye’deki varlıklarının neredeyse yok denecek kadar az olduğu hatırlanmalıdır. İran destekli Şii unsurların çatışmaya katılımı, siyasi taleplerle patlak vermiş olan çatışmanın mezhepsel bir mücadeleye evrilmesine yol açmış ve rejimin artan saldırıları karşısında hami arayışına giren muhaliflerin Selefi aşırılıkçı örgütlere katılması sonucunu doğurmuştur. IŞİD’in Mart 2019’da Suriye’deki son kalesi olan Deyrizor’a bağlı Baghuz’u kaybetmesiyle birlikte sözde “hilafetin” çökmesine rağmen, Ocak 2022’de gerçekleştirdiği Haseke’yi savaş alanına çeviren hapisane baskını örgütün yeraltında uyuyan hücrelerinin harekete geçme potansiyelini göstermiştir. Bu anlamda, 2007 ile 2009 yılları arasında Irak’ta Sünnilerin sisteme yeniden dahil edilmesiyle zayıflayan örgütün, 2010 yılında yönetime Şii’lerin getirilmesiyle birlikte tekrar güçlenmeye başladığı ve 2011 yılında Suriye’de patlak veren süreci yükselişi için bir fırsat olarak değerlendirdiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla, İran’ın mezhepsel hassasiyetleri kullanarak desteklediği Şii milisler üzerinden Suriye’de artan nüfuzu, radikalleşme tehdidinin sürekliliğine hizmet etmekte ve ülkede kalıcı barış sağlanması ihtimalini zayıflatmaktadır.

SONUÇ

Suriye’deki iç savaş ortamı, İran’ın yıllardır bölgede uyguladığı vekalet stratejisi kapsamında mezhepsel bir propaganda ile seferber ettiği milis gruplar üzerinden etki artırabileceği yeni bir nüfuz alanını teşkil etmiştir. Başlangıçta, Esad rejiminin devrilmesi durumunda Suriye’de İran-karşıtı bir yönetimin iktidara gelme olasılığı, Doğu Akdeniz’e ulaşma hedefinde hayati önem taşıyan Lübnan’daki vekil gücü Hizbullah ile bağlantısının zayıflamasını göze alamayan Tahran yönetiminin doğrudan DMO unsurlarıyla çatışmaya müdahil olmasını beraberinde getirmiştir. Sahada verilen İranlı kayıpların artması, Tahran yönetimini Şii inanişta kutsal sayılan mekanların korunması söylemine dayalı mezhepsel bir propaganda vasıtasıyla, başta Lübnan, Irak, Afganistan ve Pakistan olmak üzere, çok sayıda ülkeden seferber edilen Şii milislerin çatışma sahasına sevk edilmek üzere örgütlenmesi için harekete geçirmiştir. İran’ın Esad rejimine sağladığı takviye kuvvet desteği ayrıca, rejime sadık yerel paramiliter güçlerin eğitilip, donatılmasını da içermiştir. İran’ın destekleriyle örgütlenen Şii milis grupların çatışmaya katılımı, rejimin ayakta kalmasının sağlanması bakımından Tahran yönetiminin Suriye’deki kısa vadeli çıkarının korunmasında hayati önem taşımıştır. Çatışma dengelerinin değişmesiyle birlikte, İran destekli Şii milislerin işlevi yeniden tanımlanmış ve çatışma sahasındaki misyonlarını tamamlayan bu unsurlar Tahran’dan Beyrut’a uzanan stratejik karayolu bağlantısının önemli bir geçiş noktası olan Suriye’deki İran nüfuzunun uzun vadede korunmasına hizmet etmeye başlamışlardır. İran’ın kontrolünde olan Şii milislerin Suriye’nin askeri, siyasi, ekonomik ve toplumsal düzeninde etkin aktörler haline gelmeye başlaması, ülkede kalıcı barışın tesis edilme olasılığını zayıflatmaktadır. İran’ın çıkarları doğrultusunda mezhepsel söylemlerle harekete geçirebileceği silahlı vekil güçleri konumundaki bu unsurların Suriye’deki varlığı, muhacir duruma düşmüş Sünnilerin geri dönüşlerinde yeni çatışma ortamı ortaya çıkararak, Selefi aşırılıkçıların yükselişine uygun zemin hazırlama potansiyeline sahiptir. İran’ın Suriye’de desteklediği Şii milisler üzerinden nüfuz artırmasının önlenmesine ilişkin, IŞİD’e karşı başlatılan uluslararası mücadeleye benzer kapsamlı bir stratejinin olmayışı, örgütün ortaya çıkmasına zemin hazırlayan unsurların gözardı edilerek, radikalleşmenin sahadaki motivasyonunun devamlılığına hizmet etmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDULMECID, M. (2020). "İran'ın Suriye'de Mezhep Odaklı Stratejik Hedefleri", *Anadolu Ajansı*, 8 Aralık, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iranin-suriyede-mezhep-odakli-stratejik-hedefleri/2069274>, (15.04.2023).
- ABU AHMAD, I. (2018). "Assad's Law 10: Reshaping Syria's Demographics", *The Washington Institute*, September 14, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/assads-law-10-reshaping-syrias-demographics>, (15.04.2023).
- AKBARZADEH, S., GOURLAY, W. ve EHTESHAMİ, A. (2022). "Iranian Proxies in the Syrian Conflict: Tehran's 'Forward-Defence' in Action", *Journal of Strategic Studies*, 1-24, <https://doi.org/10.1080/01402390.2021.2023014>, (15.04.2023).
- AL KASEM, M. (2019). "10 Sayılı Yasa: Suriye'de Kalıcı Bir Demografik Değişim Hedefleyen Esad'ın Son Koçu", *Syrian Association for Citizens' Dignity*, https://syacd.org/wp-content/uploads/2021/10/060419_DEMO_Law10AssadPermanentDemographicChange_TR.pdf, (15.04.2023).
- ALACA, M. (2019). "Suriye'de Şii Milislere Ne Olacak?", *ORSAM*, 29 Mart, <https://orsam.org.tr/tr/suriyede-sii-milislere-ne-olacak/>, (15.04.2023).
- ALAGHA, J. (2015). "Hizballah's Resilience During the Arab Uprisings", *Ortadoğu Etütleri*, 6(2): 28-52.
- ARI, T. (2014). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Bursa: Dora Yayıncılık.
- ARIKAN, P. (2012). "Suriye'nin Nusayri Yüzü ve İran", *Ortadoğu Analiz*, 4(43): 18-29.
- AZİZİ, H. (2022) "Integration of Iran-backed Armed Groups into the Iraqi and Syrian Armed Forces: Implications for Stability in Iraq and Syria", *Small Wars and Insurgencies*, 33(3): 499-527.
- AZİZİ, H. ve VAZİRİAN, A. H. (2023), "The Role of Armed Non-State Actors in Iran's Syria Strategy: A Case Study of Fatemiyoun and Zainabiyoun Brigades", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 25(3): 540-557.
- BARNARD, A. ve MOURTADA, H. (2013). "Leader of Hezbollah Warns It Is Ready to Come to Syria's Aid", *The New York Times*, April 30, <https://www.nytimes.com/2013/05/01/world/middleeast/nasrallah-warns-that-hezbollah-is-ready-to-come-to-syrias-aid.html>, (15.04.2023).
- BERTI, B. (2015). "The Syrian Civil War and Its Consequences For Hezbollah", *Foreign Policy Research Institute*, December 28, <https://www.fpri.org/article/2015/12/the-syrian-civil-war-and-its-consequences-for-hezbollah/>, (15.04.2023).
- BİLGETÜRK, İ. (2018). "İran'ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler", *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2): 398-438.
- BİNGÖL, O. ve VARLIK, A. B. (2014). "Suriye İç Savaşı'nda Askeri Durum", *Merkez Strateji Enstitüsü*, 006, <http://merkezstrateji.com/assets/media/141210-rp-06-suriye-ic-savasinda-askeri-durum-s3.pdf>, (15.04.2023).

- BLACK, I. (2012). "Iran Confirms It Has Forces in Syria and Will Take Military Action If Pushed", *The Guardian*, September 16, <https://www.theguardian.com/world/2012/sep/16/iran-middleeast>, (15.04.2023).
- CAVE, D. ve SAAD, H. (2012). "48 Captives are Iran Thugs, Say Rebels in Syria", *The New York Times*, August 5, <https://www.nytimes.com/2012/08/06/world/middleeast/syrian-rebels-say-hostages-are-iranian-guards.html>, (15.04.2023).
- DAVIES, W. (2012). "Lebanon's Hezbollah Drawn into Syria Conflict", *BBC News*, October 26, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-20085989>, (15.04.2023).
- FULTON, W., HOLLIDAY, J. ve WYER, S. (2013). "Iranian Strategy in Syria", *Institute for the Study of War*, <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/IranianStrategyinSyria-1MAY.pdf>, (15.04.2023).
- GALIA, E. (2023). "The Pro-Iranian Militias in Syria", *The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center*, March 29, https://www.terrorism-info.org.il/app/uploads/2023/04/E_042_23.pdf, (15.04.2023).
- GEORGE, M. (2012). "Iran's Syria Options Limited as Assad Battles on", *Reuters*, June 14, <https://www.reuters.com/article/us-iran-syria-analysis-idUSBRE85D0P320120614>, (15.04.2023).
- GLADSTONE, R. ve BARNARD, A. (2012). "U.S. Accuses Hezbollah of Aiding Syria's Crackdown", *The New York Times*, August 10, <https://www.nytimes.com/2012/08/11/world/middleeast/us-officials-say-hezbollah-helps-syrias-military.html>, (15.04.2023).
- GOODARZI, J. M. (2013). "Syria and Iran: Alliance Cooperation in a Changing Regional Environment", *Ortadoğu Etütleri*, 4(2): 31-54.
- GULF TIMES (2013). "Syria Rebels Fight On As Talks Pressure Mounts", May 25, <https://www.gulf-times.com/story/353960/syria-rebels-fight-on-as-talks-pressure-mounts>, (15.04.2023).
- GÜVEN, A. (2020). "İran Destekli Zeynebiyyun Tugayı Pakistan'ın Yeni Ulusal Güvenlik Sorunu Olabilir", *Anadolu Ajansı*, 4 Kasım, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-destekli-zeynebiyyun-tugayi-pakistan-in-yeni-ulusal-guvenlik-sorunu-olabilir/2031669>, (15.04.2023).
- HAID, H. (2018). "Reintegrating Syrian Militias: Mechanisms, Actors, and Shortfalls", *Carnegie Middle East Center*, December 12, <https://carnegie-mec.org/2018/12/12/reintegrating-syrian-militias-mechanisms-actors-and-shortfalls-pub-77932>, (15.04.2023).
- HORTON, A. (2022). "Iran-backed Militants Probably Behind Attacks Targeting U.S. Troops in Iraq and Syria, Pentagon Says", *The Washington Post*, January 5, <https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/01/05/iran-attacks-us-troops-iraq-syria/>, (15.04.2023).
- İBRAHİM, G. (2022). "How Iran Turned Syria Into 'the Den of Captagon'", *Arab News*, October 31, <https://www.arabnews.com/node/2190921>, (15.04.2023).
- INTELLIGENCE AND TERRORISM INFORMATION CENTER (2014). "Shi'ite Foreign Fighters in Syria", https://www.terrorism-info.org.il/Data/articles/Art_20631/E_025_14_146498974.pdf, (15.04.2023).
- JAHANBANI, N. ve LEVY, S. W. (2022). "Iran and Hezbollah's Support to Proxies Operating in Syria", *Combating Terrorism Center at West Point*, <https://ctc.westpoint.edu/wp-content/uploads/2022/04/Iran-Entangled.pdf>, (15.04.2023).

- KAZDAL, M. (2018). “Hizbullah’ın Suriye Savaşı”, *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 30 Kasım, https://insamer.com/tr/hizbullahin-suriye-savasi_1824.html, (15.04.2023).
- KNIGHTS, M. (2021a). “Profile: Harakat Hezbollah al-Nujaba”, *The Washington Institute*, April 27, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/profile-harakat-hezbollah-al-nujaba>, (15.04.2023).
- KNIGHTS, M. (2021b). “Profile: Kataib Sayyid Al-Shuhada”, *The Washington Institute*, May 3, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/profile-kataib-sayyid-al-shuhada>, (15.04.2023).
- KORKMAZ, Y. (2015). *İran-Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması*, İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.
- LAMB, F. (2018). “Syria’s New Law Number Ten Devastates Sunni Refugees as Regime Loyalists are Deeded Their Homes and Real Estate”, *Eurasia Review*, May 3, <https://www.eurasiareview.com/03052018-syrias-new-law-number-ten-devastates-sunni-refugees-as-regime-loyalists-are-deeded-their-homes-and-real-estate-oped/>, (15.04.2023).
- LEENDERS, R. ve GIUSTOZZI, A. (2020). “Foreign Sponsorship of Pro-government Militias Fighting Syria’s Insurgency: Whither Proxy Wars?”, *Mediterranean Politics*, 0(0): 1-30.
- LEVITT, M. (2013). “Tough Times for Hezbollah”, *The Washington Institute*, August 29, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/tough-times-for-hezbollah>, (15.04.2023).
- LISTER, C. (2022). “We cannot Ignore Syria’s Emergence as a Narco-State”, *Middle East Institute*, April 19, <https://www.mei.edu/publications/we-cannot-ignore-syrias-emergence-narco-state>, (15.04.2023).
- LISTER, C. ve NELSON, D. (2017). “All the President’s Militias: Assad’s Militiafication of Syria”, *Middle East Institute*, December 14, <https://www.mei.edu/publications/all-presidents-militias-assads-militiafication-syria>, (15.04.2023).
- MANSOUR, R. ve JABAR, F. A. (2017). “The Popular Mobilization Forces and Iraq’s Future”, *Carnegie Middle East Center*, https://carnegieendowment.org/files/CMEC_63_Mansour_PMF_Final_Web.pdf, (15.04.2023).
- ORHAN, O. (2015). “The Shiite Militias in Syria and Political Solution”, *ORSAM Policy Brief*, 26, https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/26eng.pdf, (15.04.2023).
- OZAROWSKI, R. (2018). “Iran’s Engagement in Syrian Conflict: Causes and Consequences”, *Przeegląd Strategiczny*, 11: 201-210, <https://doi.org/10.14746/ps.2018.1.14>, (15.04.2023).
- ÖZCAN, E. E. (2022). “Astana Süreci Türkiye ve Rusya’nın Garantörlüğünde Devam Ediyor”, *Anadolu Ajansı*, 15 Haziran, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/astana-sureci-turkiye-ve-rusya-nin-garantorlugunde-devam-ediyor/2614403>, (15.04.2023).
- ÖZDEMİR, Ö. B. (2022). “Iran-Backed Militia in Syria: Profiles and Functions”, *ORSAM Analysis*, 304, https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/iran-backed-militia-in-syria-profiles-and-functions.pdf, (15.04.2023).
- ÖZTÜRK, S. (2020). “İran Destekli Terörist Grupların Suriye’deki Varlığı”, *Anadolu Ajansı*, 13 Şubat, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-destekli-terorist-gruplarin-suriye-deki-varligi-1732926>, (15.04.2023).

- POMEROY, R. (2011). "Iran Backs Arab Uprisings Unless Pro-U.S.: Khamenei", *Reuters*, June 4, <https://www.reuters.com/article/uk-iran-khamenei-idUKTRE7530T320110604>, (15.04.2023).
- SADJADPOUR, K. (2013). "Iran's Unwavering Support to Assad's Syria", *Carnegie Endowment For International Peace*, August 27, <https://carnegieendowment.org/2013/08/27/iran-s-unwavering-support-to-assad-s-syria-pub-52779>, (15.04.2023).
- SARI, İ ve FARZAM, R. (2017). "Fatimiyun: İran'ın Afgan Milisleri", *USAD*, (6): 267-290.
- SEGALL, M. (2012). "The Role of Iranian Security Forces in the Syrian Bloodshed", *Jerusalem Center for Public Affairs*, 589, <https://jcpa.org/wp-content/uploads/2012/06/Segall-VP5891.pdf>, (15.04.2023).
- SİNKAYA, B. (2011). "İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı", *Ortadoğu Analiz*, 3(33): 38-48.
- SİNKAYA, B. (2015). "Suriye Krizi Karşısında İran'ın Tutumu ve Şam-Tahran İttifakının Temelleri", *Akademik Ortadoğu*, 10(1): 131-160.
- SKIDMORE, J. (2014). "Foreign Fighter Involvement in Syria", *International Institute for Counter-Terrorism*, <https://i-hls.com/wp-content/uploads/2014/01/Foreign-Fighter-Involvement-in-Syria.pdf>, (15.04.2023).
- SMYTH, P. (2015a). "The Shiite Jihad in Syria And its Regional Effects", *The Washington Institute*, 138, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/shiite-jihad-syria-and-its-regional-effects>, (15.04.2023).
- SMYTH, P. (2015b). "Understanding the Organizations Deployed to Syria", *Washington Institute for Near East Policy*, 5, <https://www.washingtoninstitute.org/media/5442>, (15.04.2023).
- SMYTH, P. (2019). "Making Sense of Iraq's PMF Arrests", *Washington Institute for Near East Policy*, April 26, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/making-sense-iraqs-pmf-arrests>, (15.04.2023).
- SÖNMEZ, G. (2022). "Foreign Shiite Fighters in the Syrian Civil War: Actors, Recruitment Strategies and Iran's Regional Role", *Journal of Security Studies*, 24(2): 158-173.
- SPYER, J. (2012). "Hizbollah and the Arab Revolutions: The Contradiction Made Apparent?", *Global Research in International Affairs*, April 27, https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/meria/v16i1/f0029680_23998.pdf, (15.04.2023).
- SULLIVAN, M. (2014). "Hezbollah in Syria", *Institute For The Study Of War*, 19, <https://www.jstor.org/stable/resrep07896>, (15.04.2023).
- TATLI, İ. (2023). "Yerel İsyandan Uluslararası İç Savaşa: 13. Yılında Suriye İç Savaşı", *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 164, <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/yerel-isyandan-uluslararasi-ic-savasa-13-yilinda-suriye-ic-savasi.pdf>, (15.04.2023).
- THE WASHINGTON POST (2002). "Text of President Bush's 2002 State of the Union Address", January 29, <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/onpolitics/transcripts/sou012902.htm>, (15.04.2023).
- U.S. DEPARTMENT OF THE TREASURY (2012). "Treasury Designates Iranian Ministry of Intelligence and Security for Human Rights Abuses and Support for Terrorism", February 16, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/tg1424>, (15.04.2023).

- U.S. DEPARTMENT OF THE TREASURY (2019). “Treasury Designates Iran’s Foreign Fighter Militias in Syria along with a Civilian Airline Ferrying Weapons to Syria”, January 24, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm590>, (15.04.2023).
- ULUTAŞ, U., KANAT, K. B. ve ACUN, C. (2015). “Sınırları Aşan Kriz: Suriye”, *SETA Analiz*, 120, <https://www.setav.org/sinirlari-asan-kriz-suriye/>, (15.04.2023).
- URQUHART, C. (2012). “Syrian Government Forces Shell Rebel Positions around Damascus”, *The Guardian*, December 15, <https://www.theguardian.com/world/2012/dec/15/syrian-forces-rebel-damascus>, (15.04.2023).
- UYGUR, H. (2012). “İran ve Arap Baharı”, *SETA Analiz*, 52, <https://www.setav.org/iran-ve-arap-bahari/>, (15.04.2023).
- VOHRA, A. “Iran is Trying to Convert Syria to Shiism”, *Foreign Policy*, March 15, <https://foreignpolicy.com/2021/03/15/iran-syria-convert-shiism-war-assad/>, (15.04.2023).
- VOLLER, Y. (2022). “Rethinking Armed Groups and Order: Syria and the Rise of Militiatocracies”, *International Affairs*, 98(3): 853-871.
- ZALAYAT, I. (2019). “Realpolitik and Jihad: The Iranian Use of Shiite Militias in Syria”, *Digest of Middle East Studies*, 28(2): 296-328.